

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV GERMÁNSKÝCH STUDIÍ
ODDĚLENÍ SKANDINAVISTIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Jana PAVLISOVÁ

Sammenligning af syntaktiske konstruktioner i de danske
bibeloversættelser fra 1550 og 1992 med henblik på morfologiske
ændringer

Porovnání syntaktických konstrukcí v překladech Bible z roku 1550 a 1992
s přihlédnutím k morfologickým změnám

A Comparison of Syntactic Structures in the Bible Translations from 1550
and 1992 with Regard to Morphological Changes

PRAHA 2011

Vedoucí práce: PhDr. Petra ŠTAJNEROVÁ, PhD.

Mé poděkování patří především PhDr. Petře Štajnerové, PhD. za trpělivost, ochotu a pomoc i cenné rady při vedení této práce. Velký dík patří také mé rodině, která mě trpělivě podporovala a byla mi při psaní této práce velkou oporou.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 17.8.2011

Jana Pavlisová

Anotace

Cílem této práce je prozkoumat rozdíly a shody v syntaktických strukturách ve dvou časově vzdálených dánských překladech Bible, v prvním úplném překladu Bible do dánštiny, v tzv. Bibli Kristiána III. z roku 1550, a v současném překladu Bible z roku 1992. Zkoumaným vzorkem je Janovo evangelium. Hlavními oblastmi výzkumu je slovosled v hlavních i vedlejších větách a použití spojek ve vybraných typech vedlejších vět. Dále se poukazuje na možný vliv překladové předlohy, tedy Lutherovy Bible z roku 1545, na syntax Bible Kristiána III.

Klíčová slova:

Bible Kristiána III., Bible z roku 1992, spojky, slovosled, syntax, diachronie

Abstract

The aim of this dissertation is to study differences and correspondences in the syntactic structures in two Danish translations of the Bible which were made in two fundamentally different times; this means in the first complete translation of the Bible into Danish, the so-called Christian III Bible from the year 1550, and in the contemporary translation of the Bible from the year 1992. The studied corpus is represented by the Gospel of John. The main areas of research are word order in main clauses and subordinate clauses, and use of conjunctions in chosen types of subordinate clauses. The work points out the possible influence of its translation template, the Luther Bible from the year 1545, on the syntax of the Christian III Bible.

Key terms:

Christian III Bible, 1992 Bible, conjunctions, word order, syntax, diachrony

Abstract

Denne opgave sætter sig som mål at undersøge forskeller og sammenligninger i to danske bibeloversættelser fra forskellige sprogperioder, nemlig i den første fuldstændige danske bibeloversættelse, i den såkaldte Christian III's Bibel fra 1550, og i den moderne danske oversættelse fra 1992. Korpus for forskningen er Johannes' evangelium. De vigtigste forskningsområder er ledstilling i både hovedsætninger og ledsætninger og distribution af konjunktioner i udvalgte ledsætningstyper. Der peges også på mulig

indflydelse af grundteksten for oversættelsen, Luthers Bibel fra 1545, på syntaksen i Christian III's Bibel.

Nøgleord:

Christian III's Bibel, bibeloversættelsen fra 1992, konjunktioner, ledstilling, syntaks, diakroni

Indhold

1 Indledning	9
1.1 Reglerne for transskriptionen af Christian III's Bibel.....	9
1.2 Forkortelser.....	10
2 Bibelens historie fra opståen til den første danske oversættelse.....	11
2.1 Bibelens opståen	11
2.2 Bibelens første oversættelser til andre sprog, inkl. latin.....	11
2.3 Bibelen i Danmark	12
2.4 De første bibeloversættelser til dansk	13
2.5 Christian III's Bibel.....	14
2.6 Oversættelsen fra 1992	15
3 Redegørelse for grammatiske foreteelser	16
3.1 Strukturelt typologisk beskrivelse	16
3.2 Aspekter i syntaksen	17
3.2.1 Materiale	17
3.2.2 Funktion	17
3.2.3 Position	18
3.2.4 Sætningsskema af en hovedsætning	19
3.2.4.1 Placering af adverbialer	19
3.2.4.2 Sætningsskema af spørgsmål	20
3.2.5 Sætningsskema af en ledsætning	20
3.2.6 Specielle tilfælde – afvigelser fra normalskemaet.....	21
3.2.6.1 Ekstraposition	21
3.2.6.2 Lette led, negative led.....	21
3.2.6.3 Formelt subjekt <i>det</i> og <i>der</i>	21
3.2.6.4 Sætningskløvning.....	22
3.2.6.5 Sætningsknode	22
3.2.7 Infinitiv-neksus	22
4 Verbalformer i ChrIII.....	23
4.1 Verbalsystemet i det nuværende danske sprog.....	23
4.2 Verbalsystemet i dansk i 1500-tallet.....	23
4.3 Analysen af verbalformer i ChrIII	23
4.3.1 Indikativ præsens	23
4.3.2 Indikativ præteritum	24
4.3.3 Modalverberne	24
4.3.4 Verbet <i>at vere</i>	26
4.3.5 Sammensatte former	26
4.3.6 Imperativ	27
4.3.7 Konjunktiv	27
5 Analysen af sætningskema i ChrIII.....	29
5.1 Hovedsætning	29
5.1.1 Adverbialer	29
5.1.1.1 Placering af <i>dog</i>	29
5.2 Negation.....	30
5.2.1 Letled og negativ led.....	30
5.2.2 Negation i spørgsmål	31
5.2.3 Negation i ledsætninger	32
5.3 Ekstraposition	34
5.4 Formelt subjekt <i>det</i>	35

5.5	Formelt subjekt <i>der</i>	35
5.6	Sætningskløvning, sætningsknude	37
5.7	Opsummering	38
6	Analysen af distribution af konjunktioner i ledsætninger i bibeloversættelser	39
6.1	Eksplikative ledsætninger – fremsættende	39
6.1.1	som objekt	39
6.1.2	som apposition	41
6.1.3	Frie eksplikative ledsætninger	42
6.1.4	Eksplikative ledsætninger i præpositionsforbindelser	42
6.2	Eksplikative ledsætninger – spørgende	44
6.2.1	Totalinterrogativ-sætninger	44
6.2.2	Partialinterrogativ-sætninger	44
6.2.2.1	som objekt	45
6.2.2.2	Eksplikative ledsætninger i præpositionsforbindelser	45
6.3	Hensigtsledsætninger	46
6.4	Relativ-sætninger	47
6.4.1	<i>der</i> -sætninger i ChrIII	48
6.4.2	<i>hvis</i> -sætninger	49
6.4.3	Inddeling efter fællesleds distribution	49
6.4.3.1	<i>den, der</i> versus <i>huo som</i>	49
6.4.4	Relativ-sætninger indledte med relativ-adverbium	51
6.4.5	Relativ-sætninger med udeladt konjunktion	52
6.4.6	Tvetydige relativ-sætninger i ChrIII	52
6.5	Adverbielle ledsætninger	53
6.5.1	Temporale sætninger	53
6.5.1.1	<i>da</i> -sætninger	53
6.5.1.2	<i>før</i> -sætninger	54
6.5.1.3	<i>til</i> -sætninger	54
6.5.1.4	Ledsætninger indledt med konjunktionen <i>efter at</i>	55
6.5.1.5	<i>mens</i> -sætninger	55
6.5.1.6	<i>når</i> -sætninger	56
6.5.1.7	Tempora i tidssætninger	57
6.5.2	Betingelsesledsætninger	58
6.5.2.1	Tre typer af betingelsessætninger	58
6.5.2.2	Betingelsessætninger i indoeuropæiske sprog	59
6.5.2.3	Konjunktioner i betingelsessætninger	59
6.5.2.4	De reale betingelsessætninger	60
6.5.2.5	Negative betingelsessætninger	62
6.5.2.6	<i>når</i> -sætninger	62
6.5.2.7	Betingelsessætninger versus andre typer af ledsætninger	63
6.5.2.8	De potentielle betingelsessætninger	63
6.5.2.9	De irrealer betingelsessætninger	63
6.5.3	Indrømmelsessætninger	65
6.6	Opsummering	66
7	Latiniserede <i>proprier</i>	67
7.1	Forekomster i DR	67
7.2	Forekomster i ChrIII	67
7.2.1	Den latinske genitiv	67
7.2.2	Den latinske akkusativ	68
7.2.3	Præpositionsforbindelser med latiniserede <i>proprier</i>	70

7.2.3.1 Kasus ved stedsangivelser	71
7.2.4 Den latinske dativ	72
7.2.5 Den latinske vokativ	73
7.3 Opsummering.....	73
8 Konklusion.....	74
Primær litteratur	76
Sekundær litteratur.....	76
Bilagsoversigt	77
Resumé.....	78
Summary.....	80

1 Indledning

Denne opgaves opstillede mål er at pege på forskeller og ligheder i to Bibelens oversættelser fra to forskellige sprogepoker. Jeg vil sammenligne den moderne oversættelse fra 1992 og den første fuldstændige Bibelens oversættelse til dansk fra 1550. Det område, som jeg vil fokusere på, er syntaksen. Det er forståeligt, at dette område er meget bredt, derfor vil jeg koncentrere mig kun på udvalgte problemer. Jeg vil undersøge distribution af konjunktioner i forskellige sætningstyper og også vil jeg undersøge og sammenligne ledstillingen i de to oversættelser. På ledstillingens område vil jeg fokusere på negationen i både helsætningen og ledsætningen. Den nuværende danske sprog har nemlig et fast system af ordstilling. Det kan antages, at ledstillingen i 1500-tallet var endnu ikke helt konsekvent underordnet nogle faste regler. Ved analysen af distribution af konjunktioner vil jeg beskæftige mig med følgende problemer: om der bruges den samme konjunktion i begge oversættelser, om der også findes andre iøjnefaldende forskeller i ledsætninger og hvor meget er konjunktionsbrug i den gamle oversættelse påvirket af oversættelses grundtekst, dvs. Luthers Bibel fra 1545. Min interesse er i beskedent omfang rettet også mod iøjnefaldende morfologiske påvirkningen af latin.

Korpus for min analyse udgør Johannes' evangelium. Evangelier er de vigtigste og mest kendte bibeldele og jeg har valgt det, som udviser en stor grad af syntaktisk kompleksitet. Hvis jeg indfører eksempler for omtalte foretelser, er det eksemplerne fra oversættelsen fra 1992, som står først, eller er det klart betegnet, hvilken oversættelse det drejer sig om.

I denne opgave vil jeg først give et kort oversigt over Bibelens oversættelser i Danmark. Derefter vil en redegørelse for grammatiske foretelser, som er relevante for min analyse, efterfølge. Den vigtigste kilde for den grammatiske analyses problematik er Diderichsens *Elementær dansk grammatik* og mere overskuelig Munck Nordentofts *Hovedtræk af dansk grammatik*, som bygger på Diderichsens sprogbeskrivelse.

1.1 Reglerne for transskriptionen af Christian III's Bibel

Teksten af Johannes' evangelium fra Christian III's Bibel har jeg opnået som faksimilen af udgaven fra 1550, som blev trykt i 1921. Derfor var jeg nødt til at transskribere den gamle tekst til en moderne, overskuelig form.

Ved transskriptionen opstod der et par problemer. ChrIII skelner ikke mellem bogstaverne **i** og **j**. Jeg har bevaret denne arkaistiske form, og derfor findes der kun **i/I** i

transskriptionen. En lignende situation forekommer ved bogstaver **v** og **u**. I ChrIII bruges en form for begge **v/V** og **u/U** i ordets begyndelse, en anden form af **v** og **u** midt i ordet. Jeg har bevaret denne distribution. På nogle steder blev ordene sat forkert. Jeg bevarer deres form, og kun hvis disse ord forekommer i analysens eksempler, vil jeg pege på det. I et par ord, hvor gruppen af dobbelte konsonanter **n** eller **m** findes (typisk ved ordet *hannem*), udelades et af bogstaverne¹ og erstattes med et mærke - bølgen over konsonaten. Dette mærke har jeg erstattet med asterisken efter det ord, som indeholder mærket.

Interpunktionen i ChrIII er ikke konsekvent. Teksten er inddelt i ordgrupper ved hjælp af skråstreger, som erstatter kommaer, og punkter og koloner, som erstatter spørgsmålstegn. Jeg har bevaret denne interpunktion. I ChrIII er versene ikke markeret. For forenklingens skyld har jeg tilføjet versenumrene i overensstemmelse med den nye bibeloversættelse.

Transkriptionen og faksimilen af Johannes' evangelium fra Christian III's Bibel er tilføjet som bilag til denne opgave.

1.2 Forkortelser

ChrIII – Christian III's Bibel

DR² – bibeloversættelsen fra 1992

¹ Denne skik er overtaget fra gamle håndskrivne tekster, hvor denne forkortelse var almindeligvis brugt for at udelade bogstaver og spare sådant på materialet. I Christian III's Bibel bruges denne forkortelse kun sporadisk på de steder, hvor der ikke er plads nok på linjen.

² Da jeg prøvede at finde en velfungerende forkortelse for bibeloversættelsen fra 1992, fik jeg den idé at bruge forkortelsen, som ville svare til måden, forkortelsen for Christian III's Bibel blev dannet, nemlig at bruge forkortelsen af den kongelige person, som støttede Bibelens udgivelse, i dette tilfælde har jeg valgt at nævne den "Dronningens Bibel", derfor DR.

2 Bibelens historie fra opståen til den første danske oversættelse

I dette kapitel vil jeg give en oversigt over Bibelens historie, dens opståen, dens oversættelser til latin og tysk, som er vigtige for den efterfølgende analyse, og den første fuldstændige oversættelse til dansk.

2.1 Bibelens opståen

Bibelen er den vigtigste religion-, kultur- og etikkanon i alle kristne lande. Biblens historie strækker sig mere end 3000 år tilbage til de første beretninger om jødernes historie.

Bibelen inddeles i to hoveddele – det Gamle og det Nye Testamente. Bøgerne i det Gamle Testamente er i vidt omfang forfattet på hebraisk, til dels på aramaisk. I det 3. - 1. århundrede f.Kr. blev disse bøger oversat til græsk³ for de jøder, som levede i diaspora, dvs. uden for Israel, og som allerede ikke forstod hebraisk.

Det Nye Testamente stammer fra det første århundrede e.Kr. og er forfattet på det den gang almindeligt brugte græske sprog – koine dialektos.

2.2 Bibelens første oversættelser til andre sprog, inkl. latin

Selvom græsk var et af verdenssprog i de første århundrede af vores tidsregning, blev det Nye Testamente snart oversat til andre sprog, fx syrisk og koptisk. De ældste oversættelser fra græsk til latin dukker op omkring år 200. Der findes to varianter af denne oversættelse, som kaldes *Vetus Itala* og *Vetus Afra*, i afhængighed af, hvor de blev forfattet. Oversættelsen til latin medførte en hurtigere spredning af kristendommen til de områder, hvor der brugtes latin, dvs. til hele Romerriget.

Men de ældste oversættelser til latin led af mange sproglige svagheder. Derfor besluttede paven Damasus I. i år 382, at en ny oversættelse til latin var ønskelig. Denne opgave blev pålagt Hieronymus⁴, som var dannet både i græsk og hebraisk. Hans oversættelse fik navnet **Vulgata** og blev den kanoniske bibeloversættelse i den katolske kirke – *biblia authentica*⁵.

³ Den såkaldte Septuaginta

⁴ Hieronymus (347 - 420) - en af kirkefædrene, blev uddannet i den latinske grammatik, retorik og i filosofi hos den berømte grammatiker Donatus. I Syrien studerede han græsk og hebraisk. I 382 – 384 var han sekretær hos paven Damasus I. Derefter arbejdede han på Bibelens oversættelse til latin.

⁵ Dette skete i 1546 på Tridentinerkonciliet som reaktion på de reformatorenes indsats for at fortolke og oversætte Bibelen for almindelige menneskers brug. Mere i Bach, H.: *Bibeloversættelser før Christian III's danske Bibel*, s. 10-11, In: *Bidrag til Den danske Bibels Historie*, Århus, 1950.

2.3 Bibelen i Danmark

Dansker blev kristne i ca. 1000-tallet⁶. Den middelalderiske kristendom i den vestlige del af Europa⁷ blev styret af den katolske kirke med paven i spidsen. Som kristendommens vigtigste og afgørende sprog brugtes latin. Det var fællessprog for den dannede vestlige del af det kristne Europa. Latin blev dyrket i klostre og katedralskoler og blev brugt til udveksling af viden mellem disse uddannelsesinstitutioner.

I de områder, hvor det lokale sprog udviklede sig fra latin⁸, var en oversættelse fra latin ikke nødvendig, mindst indtil ca 1200-tallet. Latin var nemlig forståeligt for folket og tjente her som skriftsprog.

Situationen i de områder, hvor der brugtes andre sprog end de romanske, var anderledes. Latin var uforståeligt for befolkningen, alligevel bevarede sig latin en eksklusiv stilling ikke kun som kirkesprog, men også som det sprog, der formidlede kulturarven ikke kun fra kirkens historie, men også fra antikken. Brugen af det uforståelige latin kunne og måtte også virke lidt mystisk på dem, der deltog i de religiøse ceremonier. Fortolkningen af den hellige tekst, Bibelen, lå altså helt i klerkenes hænder.

Det betyder naturligvis ikke, at der ikke kunne blive fundt nogle som helst bearbejdelser af Bibelens historier. I hele Europa blev de vigtigste dele af Bibelen – evangelier, en del psalmer osv. oversat eller fortolket fra latin i en lettere form.

De første krav om oversættelser til lokale sprog kom med de såkaldte kættere. Disse mennesker prøvede at leve helt op til Bibelens påbud. Det var Evangelier, og ikke kirkens traditioner, der skulle bestemme deres liv.

Denne opfattelse kan vi finde også i Wycliffes lære. Det er Evangelier, der skal være afgørende for hver enestes liv. Og der må ikke findes nogen som helst mellemmand (heller ikke kirken) mellem mennesket og Gud. Derfor var det nødvendigt at få Bibelen oversat til lokale sprog og på den måde gjort tilgængeligt for enhver, der ønskede sig det.⁹

⁶ En af de ældste indskrifter, som beretter om Danmark som en kristne land, er den Store Jellingsten fra slutningen af 900-tallet, hvor Harald Blåtand erklærer, at han gjorde danerne kristne.

⁷ Efter Romerrigets deling i det Vestromerske og det Østromerske Rige i 395 afviger disse to områder også i kultur - den ene er præget af latin, den anden af græsk.

⁸ Det drejer sig om de nuværende romanske sprog – italiensk, fransk, spansk og portugisisk.

⁹ Wycliffes Bibel – manuskriptet blev færdig omkring 1390. Bibelen var oversat af flere personer, en af dem var uden tvivl Nicolaus af Herreford. Se nærmere i Bach, H.: *Bibeloversættelser før Christian III's danske Bibel*, s. 18, In: *Bidrag til Den danske Bibels Historie*, Århus, 1950.

Situationen var lidt anderledes i Tyskland, hvor flere oversættelser af Bibelens forskellige dele opstod i 1300-tallet. Men det var først bogtrykkerkunsten¹⁰, der muliggjorde en hurtigere spredning af Bibelen til lokale sprog, og Martin Luthers fremstilling, der satte det daværende Europa i oprør. Hans lære og hans forsøg på at vende sig i hans oversættelsesarbejde til de oprindelige sprog, Bibelen blev forfattet på, påvirkede også andre kristne lærde mænd i Europa.

Det var altså reformationen og dens centrale tanke, at frelsen ikke findes i kirkelige institutioner, men kun opnås gennem Guds nåde, hvis man lever i overensstemmelse med Bibelens bud, der førte til nødvendigheden af at få Bibelen oversat til forskellige lokale sprog.

2.4 De første bibeloversættelser til dansk

Som omtalt ovenfor var det bogtrykkerkunsten som var det afgørende element for Bibelens udvidelse. Før den fuldstændige bibeloversættelse blev fuldført, blev et par af Bibelens dele trykt og udgivet på dansk.

I **1480** var det tolv bøger fra det Gamle Testamente. **1524** var arbejdet på det Nye Testaments oversættelse fuldendt og udgivet i Leipzig, det var det såkaldte Christian IIs Nye Testamente. Oversættelsen, som blev indledt af kongen Christian II. og udført af bl.a. Hans Mikkelsen, var ikke "sproglig lykkedes"¹¹. Fem år efter, i **1529**, udkom en ny oversættelse af det Nye Testamente i Antwerpen og det var Christiern Pedersen som oversatte fra det latinske Vulgata "men med støtte i Erasmus' og Luthers oversættelser"¹².

I 1530-erne udkom forskellige dele af det Gamle Testamente i den danske oversættelse. I **1528** blev Davids salmer oversat af Frans Wormardsen, som var indvandret fra Holland, og en anden version af Christiern Pedersen udkom i **1531**. I **1535** oversatte Hans Tausen 5 Mosebøger, i **1539** udgav Peder Tidemand Dommerbogen på dansk.

¹⁰ Den ældste kendte bogtryk stammer fra 1454-55 og blev gennemført af Johann Gutenberg i den tyske by Mainz. Til Danmark kom første bogtrykker fra Tyskland omkring år 1480. Se nærmere i Skautrup II, s. 124.

¹¹ Poul Helgesen bebrejder Mikkelsen, at han bruger den tyske ordstilling, som vanskeliggør forståelsen, og at hans oversættelse "*hwercken er Tydske eller Danske*". Se nærmere i Skautrup II, s. 150.

¹² Skautrup II, s. 150.

2.5 Christian III's Bibel

Den første fuldstændige bibeloversættelse til dansk blev udgivet i **1550** og trykt af Ludvig Dietz, en kendte bogtrykker fra Rostock. Bibelen fik navnet efter kongen, uden hvis interesse den nye oversættelse ikke kunne muliggøres – **Christian III's Bibel**.

En kommission for oversættelsesarbejdet blev udnævnt. Kommissionsmedlemmerne var den sjællandske biskop Peder Palladius, professorerne Johannes Machabæus og Niels Hemmingsen, kanniken Hans Henriksen og præsten Peder Tidemand. Efter kongens bestemmelse skulle kommissionen følge Luthers tyske bibeloversættelse i deres arbejde. Men spørgsmålet, om hvilke kilder der blev brugt som grundteksten for oversættelsesarbejdet, er stadigvæk ikke helt klart løst. Den oprindelige opfattelse, at det kun var Luthers Bibel, blev ophævet i Bertil Moldes studie *Källorna til Christian III:s Bibel 1550*, hvor det bliver vist, at også andre kilder¹³ blev udnyttet i bibelkommissionsarbejdet. Men Moldes og også Poul Lindegård Hjorths¹⁴ konklusion er, at "Lutherbibelen 1545¹⁵ har spillet en afgørende rolle for ChrIII's endelige udformning"¹⁶.

Hjorth drager også tvivl om en anden hidtil gældende opfattelse, nemlig at der eksisterede en fuldstændig oversættelse, som Christiern Pedersen skulle have forberedt. Dette spørgsmål prøvede Allan Karker at besvare. I artiklen *Da Christiern Pedersen udskrev Bibelen* beskæftiger han sig med en semantisk analyse af de to eneste beviser¹⁷, hypotesen om Chr. Pedersens primæroversættelse bygger på. Hans konklusion er, at "det kan ikke bevises at Christiern Pedersen har udarbejdet en fuldstændig bibeloversættelse, som [...] blev omskabt til Christian III's Bibel. Og det kan navnlig ikke bevises at ..." den "... ikke har eksisteret"¹⁸. Det er altså ikke helt klart, hvilken rolle Christiern Pedersen havde i ChristianIII's Bibels oversættelsesarbejde. Det er

¹³ Molde viser, at der var mange oversættelser, der havde indflydelse på ChrIII's Bibel, fx. de ældre danske oversættelser, Septuaginta, den svenske Gustav Vasas bibel (udgivet 1541), men kun i beskedent omfang. De to vigtigste kilder var Lutherbibelen 1545 og i en mindre grad Vulgata.

¹⁴ Hjorth, P. L.: *Omkring Christian den Tredjes bibel*, In: *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie*, København, 1971. I denne studie beskæftiger sig Hjorth med forhold mellem ChrIII's Bibel og Luthers tyske oversættelse og fokuserer på ortografien. Han peger på, at brugen af majuskler i ChrIII's Bibel er ikke konsekvent, men denne inkonsekvens er i overensstemmelse med det tyske grundlag.

¹⁵ Luthers oversættelsesarbejde begyndte i 1521 og i 1522 udkom hans oversættelse af det Nye Testamente i to udgaver - September- og Decemberudgave. Et år efter udkom det Gamle Testamente på tysk. Den fuldstændige Bibeloversættelse blev udgivet i 1534 og fik navnet Wittenbergbibelen. Denne udgave blev revideret to gange af Luther og hans nærmeste medarbejder - i 1541 og 1545.

¹⁶ Hjorth, s. 118

¹⁷ To regnskabskvitteringer fra 1557 og en udtalelse af Petrus Parvus fra 1543. Karker beskæftiger sig i sin analyse med verber *at udskrive* og *at corrigere*, som blev brugt i disse beretninger. Han viser, at betydningen *at oversætte* ikke er sandsynlig.

¹⁸ Karker, A.: *Da Christiern Pedersen udskrev Bibelen*, s. 339, In: *Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance*, 1983.

sandsynligt, at han i det mindste gennemgik og korrigerede oversættelsen. ChristianIII's Bibel efterfølger nemlig ortografiske regler, som Christiern Pedersen indførte i Danmark og selv brugte i sine afhandlinger¹⁹.

2.6 Oversættelsen fra 1992

Oversættelsen fra 1992 er en autentisk oversættelse fra de oprindelige sprog, Bibelen blev forfattet på. Oversættelsesarbejdet blev påtaget af en gruppe bibelforskere og respekterer reglerne for det danske sprog. Denne oversættelse er godkendt af den danske dronning, som samtidig er overhoved for den danske Folkekirke.²⁰

¹⁹ Skautrup II, s. 177

²⁰ Den nye oversættelse medbragte en diskussion om magten, som en oversættelse af teksten med så stor indflydelse kan få. Jens-André P. Herbener beskæftiger sig i sin afhandling *Teologi og magt – en debatbog om Den Autoriserede Bibeloversættelse* med oversættelsesprincipper, denne oversættelse er bygget på. Hans konklusion er, at bibeloversættelsen ikke undergiver sig kun videnskabelige hensigter, dvs. at give en klar og uvildig oversættelse, men at en stor indflydelse af den højrefløj i kirken er tilstedeværende - som Herbener beviser med en række eksempler og sammenligninger med ældre danske oversættelser - og derfor kan denne bibeloversættelse ikke betegnes som uafhængig. Men disse afvigelser fra grundteksten findes mest på niveauet af ordvalg og er ikke afgørende for analysen af syntaktiske konstruktioner.

3 Redegørelse for grammatiske foreteelser

I dette kapitel vil jeg give en redegørelse for grammatiske betegnelser og definitioner på grammatiske foreteelser, som er væsentlige for efterfølgende analyse.

3.1 Strukturelt typologisk beskrivelse

Under begrebet syntaks forstås et system af reglerne for, hvordan ord kan kombineres og sammenkædes i sådan en række, at de giver en grammatisk og semantisk mening.

For at udtrykke grammatiske forhold mellem de ord, som sættes sammen i en større enhed, det såkaldte syntagme, bruger forskellige sprog forskellige midler. I afhængighed af, hvilke midler der bruges, kan sprog beskrives²¹ som:

aglutinationsprog - grammatiske forhold udtrykkes med affikser, der kumulativt tilføjes til rodden/stammen; hver affix bærer en grammatisk funktion

fleksiv - grammatiske forhold også udtrykkes med affikser tilføjet til rodden/stammen, men et affiks kan bære flere grammatiske funktioner

introfleksiv - grammatiske forhold udtrykkes med ændringer midt i rodden

polysyntetisk - grammatiske forhold udtrykkes ved kombination og kædning af betydningsbærende ord eller stammer i et ord

analytisk / isolerende - grammatiske forhold udtrykkes med selvstandige ord, som kun bærer en grammatisk betydning

Sproget kan kombinere forskellige midler, men der er altid en dominerende tendens. Den fremherskende måde grammatiske forhold er udtrykt på, påvirker også syntaktiske muligheder af sproget, dvs. at fx. en kompleks bøjning muliggør en friere syntaks.

Det danske sprog har udviklet sig fra det fælles indoeuropæiske sprog. Selvom teorien om et fælles indoeuropæisk sprog kan aldrig bevises med nogle fysiske beretninger, kan vi følge udviklingen af det fælles germanske sprog fra ca. 100 - 300 e.K.²² Disse beretninger viser, at det danske sprog har i løbet af tiden udviklet sig og mistet en stor del af fleksionen. For at udtrykke grammatiske forhold på en ny måde har det danske sprog udviklet et system af en forholdsvis fast ordstilling. Derfor kan vi betegne det danske sprog som et isolerende sprog.

²¹ Denne måde at beskrive sproget på blev udarbejdet af Vladimír Skalička i monografien *Typ češtiny*, Prag, 1951.

²² De første runeindskrifter, der kan findes i Danmark, stammer fra ca. 100 - 300 e.K. Se i Karker, A.: *Dansk i tusind år*, København, 1993, s.22.

3.2 Aspekter i syntaksen

Der er tre vigtigste aspekter i syntaksen, som man skal tage hensyn til, når man bygger en sætning - **materiale**, **funktion** og **position**.

Systemet af fast ordstilling kan beskrives som et skema med en række pladser (*position*) der kan udfyldes med et ord eller bestemte ordgrupper, de såkaldte syntagmer (*materiale*), som har en specifik *funktion* i sætningen. En sætning kan vi definere som "en grammatisk helhed der indeholder et verbum i finit²³ form"²⁴. En sætning er opbygget af led. Leddene kan optræde i tre slags forhold - neksus, underordning/paratakse eller sideordning/hypotakse.

3.2.1 Materiale

En syntagme er en gruppe ord, som består af et kerneled og intet, et eller flere adled, som er afhængige af kerneleddet og som tilføjer en udvidende information, derfor kaldes de bestemmelser. Der kan forekomme tre typer af gruppesyntagmer i sætningen - nominalgrupper, verbalgrupper og adverbialle grupper.

En nominalgruppe indeholder - som kerneled - et nomen, det betyder et substantiv, adjektiv, pronomen eller et taleord. I et verbalgruppe kan optræde en sammensat form af verbet. En adverbial gruppe indeholder et adverbium som kerneled. Et specielt tilfælde er en præpositionsgruppe, det drejer sig om en nominalgruppe med en præposition foran.

3.2.2 Funktion

Disse syntagmer kan få forskellige funktioner i en sætning og vi kan opdele dem i fire grundlæggende typer af led - **subjektled**, **verballed**, **komplement** og **adverbialled**²⁵.

Subjektet med **verballeddet** skaber den uundværlige del af sætningen, som kaldes **neksus**.²⁶ Det er "en forbindelse mellem to størrelser (i.e. subjekt og verballed) hvoraf den ene nævner nogen eller noget, og den anden siger noget om det nævnte"²⁷.

²³ Som verbets finitte form betegnes præsens, præteritum, imperativ, konjunktiv. Infinitte verbalformer er infinitiv, præsens participium og perfektum participium.

²⁴ Munck Nordentoft, A.: *Hovedtræk af dansk grammatik*, s. 17.

²⁵ Denne terminologi overtager jeg fra Arndt, H: *Grammatisk analyse*.

²⁶ Nogle forskere definerer sætningen ved hjælp af dette basale forhold - neksus. *Dansk sproglære*, s. 74-75: "Neksusrelationen er den nødvendige og tilstrækkelige betingelse for at danne en sætning. Når der er neksus, er der en sætning." Denne definition medbringer vanskeligheder, når en imperativsætning optræder.

²⁷ Arndt, s. 66

Under begrebet **komplement** forstås tre typer led og alle er dannet af en nominalgruppe. Alle tre typer - **den direkte objekt**, **den indirekte objekt** og **prædikat** - er knyttet til verballed som underordnede bestemmelser. Den indirekte objekt er samtidig en bestemmelse til den direkte objekt²⁸, dvs. den indirekte objekt kan ikke forekomme i en sætning, uden at der også er den direkte objekt, fx. *Læreren gav klassen kager*²⁹. Prædikativet optræder kun ved visse verber. Det bestemmer både verballed og subjekt- eller objektled, og retter sig efter dem i genus og tal. Vi skelner mellem faste prædikativer og løse prædikativer. Faste prædikativer kan ikke udelades i sætningen, fx. *Hans er en abenkat*. I en sætning med løst prædikat kan prædikativet udelades uden større vanskeligheder, fx. *Børnene lå urolige i deres senge*.

Et adverbialled defineres negativt. Alle led, der ikke kan betegnes som subjektled, verballed eller komplement, kaldes for adverbialer. Vi skelner mellem tre hovedtyper - slutadverbialer, det er dem, der er i underordnede stilling til verballed, og central- og frie adverbialer, som karakteriserer hele sætningen. Mere om disse tre typer i kap. 3.2.4.1.

3.2.3 Position

Som omtalt tidligere, har det danske sprog en fast ordstilling. En omfattende og detaljeret oversigt over dette system udarbejdede Paul Diderichsen i sin *Elementær dansk grammatik*. Jeg vil bruge Annelise Munck Nordentofts *Hovedtræk af dansk grammatik*³⁰ som hovedkilde for at beskrive sætningsskemaet.

Når vi fokuserer på ordstilling i enkelte sætninger, er det nødvendigt at skelne mellem to typer af sætninger - **helsætninger** og **ledsætninger**. Ledsætningen er en sætning (den indeholder et verbum i finit form, se definition kap. 3.2), men er ikke selvstændig. Den fungerer som en underordnet led i en større helhed. Derimod en helsætning står helt selvstændigt.

Eksemplerne på en helsætning er: 1. *Han forlod huset*. 2. *Han forlod huset da det blev lyst*.

Eksemplet på en ledsætning er en del af sætningen ovenfor: *...da det blev lyst*.

²⁸ Det gælder i aktive sætninger. I passiv "forændrer sig" den direkte objekt til subjekt (men de semantiske roller agens og patiens forbliver).

²⁹ Alle eksempler i dette kapitel stammer fra Munck Nordentoft.

³⁰ Munck Nordentoft bruger Diderichsens *Elementær dansk grammatik* som hovedkilde, men prøver at gøre materialet mere tilgængeligt for alle.

3.2.4 Sætningsskema af en helsætning

Paul Diderichsens skema inddeler sætningen i en række af felter, som er udfyldt med enkelte led. Deres position i forhold til hinanden kan beskrives som en række: **F-v-s-a-V-N-A**.³¹

Forkortelser **v / V** markerer verballed, **s** markerer subjektled, **N** markerer komplementer og **a / A** markerer adverbialled. Forkortelsen **F** betyder forfelt. Vi kan nemlig inddele denne række i tre større felter – forfelt, centralfelt og slutfelt. Centralfeltet indeholder rækken **v-s-a**, slutfeltet rækken **V-N-A**.

Ikke alle felter må være udfyldt i en sætning. Som det var omtalt ovenfor, er det verbet i finite form og det specielle forhold, det optræder i, neksus, som er grundlæggende for en sætning, dvs. at to felter er i alle tilfælde³² udfyldt - et med subjekt og et med verballed i finite form.

Verbets finite form står altid i feltet **v**, infinite former står i feltet **V**. Feltet **s** kan udfyldes kun med subjektet. Men subjektet kan også stå i forfeltet. Komplementer udfylder **N**-feltet. Hvis der forekommer flere komplementer i en sætning, er deres rækkefølge følgende: indirekte objekt står som regel foran direkte objekt³³ og prædikativet står først efter det led, det er bestemmelse til. I felter **a** og **A** placeres adverbialer.

Forfeltet har en særskilt egenskab, at næsten ethvert led kan sættes herind. Subjektet er det hyppigste led, der forekommer i forfeltet, men ofte sættes de led, som skal fremhæves, i dette felt.

Hvis to helsætninger skal forbindes, er det nødvendigt at placere en konjunktion ind i skemaet. Konjunktionen sættes foran forfeltet og dette felt kaldes forbinderfelt og betegnes **f**.

3.2.4.1 Placering af adverbialer

Som omtalt ovenfor skelner vi mellem tre slags adverbialer. **Centraladverbialer** karakteriserer hele sætningen og har en abstrakt mening, de benægter eller bekræfter sætningen, sætter den i tvivl eller modificerer den, fx. *Så var han*

³¹ Denne rækkefølge er bevaret i alle grammatiker, men betegnelsen kan være forskellig. Jeg bruger den, som er angivet hos Arndt. Hos Diderichsen hedder denne række **F-v-s-a-V-S-A**.

³² Undtagelsen er imperative sætninger, hvor subjektet udelades. Men som Munck Nordentoft skriver, er subjektet „underfostående“ og kan tilføjes, fx.: *Tag (du, I, De) venligst plads!* Munck Nordentoft, s. 30. Derimod anerkender *Dansk sproglære* disse helheder ikke som sætninger.

³³ Det indirekte objekt kan omskrives med en præpositionsforbindelse. I dette tilfælde forandres ledstillingen fra *Jeg sendte ham brevet* til *Jeg sendte brevet til ham*.

ikke/jo/nok/næppe/sikkert/absolut kommet hjem. De kan også sætte sætningsindholdet i forhold til en anden sætning, fx. *nemlig, dog, derfor*. Deres placering i **a**-feltet, som er helt tæt ved neksus, dvs. ved det afgørende forhold for hele sætningen, svarer til deres egenskab at modificere hele sætningen.

Frie adverbialer kan placeres både i centralfelt, slutfelt eller forfelt. Det drejer sig om bestemmelser, som angiver sted, tid, måde og andre omstændigheder. De udgør ingen nødvendig bestanddel af verbet. Derimod må der nævnes ved **slutadverbialer**, at de er forbundet med verbalet og kan udgøre en semantisk og enhedstrykksenhed med det – det er **de faste slutadverbialer**, fx. *Moderen klæder børnene på*. Disse adverbialer står som regel i **A**-pladsen. **De løse slutadverbialer** er knyttet til et verbal, der har fuldtryk. Disse adverbialer står i slutfeltet eller i forfeltet fx. *Jeg bor her / Her bor jeg*. Under adverbialer regner vi også præpositionsforbindelser af nominale ordgrupper.

3.2.4.2 Sætningsskema af spørgsmål

Når vi undersøger spørgsmål, kan vi konstatere, at partialinterrogativ-sætninger (*hv*-spørgsmål) følger helsætningsskema og forfeltet er udfyldt med tilsvarende spørgeord. Totalinterrogativ-sætninger (*ja/nej*-spørgsmål) følger også helsætningsskemaet, men forfeltet er tomt.

3.2.5 Sætningsskema af en ledsætning

En ledsætning er syntaktisk underordnet en helsætning og kan ikke fungere selvstændig. Leddenes rækkefølge er fast. Ledsætnings ledstilling inddeles i tre større felter – forbinderfelt, centralfelt og slutfelt. I forbinderfelt kan to led placeres, en sideordnende konjunktion (**ks**), hvis to ledsætninger er i sideordnende forhold, og en underordnende konjunktion (**ku**), som indordner ledsætningen i helsætningen. Hvis vi fokuserer på centralfeltet, kan vi se, at subjektet i en ledsætning står altid foran verbalet, leddenes rækkefølge er **s-a-v**. I slutfeltet er ledstillingen den samme som i en helsætning. Ledsætningens ledstilling kan vi altså beskrive som rækken **ks-ku-s-a-v-V-N-A**.

Alligevel kan der findes tilfælde, hvor helsætningens ledstilling er brugt. Det drejer sig om indirekte tale, dvs. *at*-sætninger som gengiver indholdet af ens tale. Betingelsesledsætninger kan have en særskilt ledstilling, som svarer til den, som er brugt i spørgsmål.

3.2.6 Specielle tilfælde – afvigelser fra normalskemaet

Der kan forekomme tilfælde, hvor en anden ledstilling er brugt end den ovenfor omtalte. Dette sker, når et af leddene ønskes at fremhæve, eller ved lette eller tunge led, som placeres længere fremme, resp. tilbage i sætningen.

3.2.6.1 Ekstraposition

En mulighed for at fremhæve en led er, at rykke den hel ud fra sætningen i den såkaldte **ekstraposition**. Denne foreteelse kan forekomme ved subjektled, nominalled eller adverbialer. Deres sædvanlige plads i sætningen er udfyldt med tilsvarende pronomen eller adverbium. Leddet i ekstrapositionen kan stå enten foran forfeltet, eller helt i slutningen af sætningen, som kaldes **tungtledsfelt**, fx. *Men toget, hvornår kommer det?, I 1945, da kom befrielsen omsider. Lad den stå, den pæne lille blomst.* Infinitiver og substantiviske ledsætninger placeres i tungtledsfelt og deres sædvanlige plads er udfyldt med det formelle subjekt eller objekt *det*, fx. *Det passer ikke med mine planer at rejse nu. Derfor har det forarget mig meget, at loven blev veltaget.*

3.2.6.2 Lette led, negative led

Lette led, dvs. tryksvage led af minimalt omfang, som repræsenterer et led, som ville stå i slutfeltet, kan placeres i centralfeltet mellem **s** og **a**, fx. *Jeg gav ham ikke bogen* versus *Jeg gav ham den ikke*. De led, som ville stå i slutfeltet, men får en nægtelse, placeres i **a**-feltet, fx. *Den dag var der ingen besked kommet.*

3.2.6.3 Formelt subjekt *det* og *der*

I nogle tilfælde kræver en sætning et formelt subjekt, som er repræsenteret med tryksvage ord *det* eller *der*. *Det* bruges i sætninger, ”hvor der ikke findes forestilling om nogen genstand uden for verbalbegrebet hvortil dette kan henføres”³⁴, fx. *Det regner. Det går ham godt.* Ellers kan *det* fungere som et foreløbigt subjekt i sætninger, hvor det logiske subjekt er en infinitiv, fx. *Det passer ikke med mine planer at rejse nu*, eller en ledsætning i tungtledsfelt, fx. *Det har været sat under debat, hvem der skal med. Der* kan fungere som den eneste subjekt i sætninger, som ”blot angiver en situation”³⁵, fx. *Der er koldt i stuen.* Som foreløbigt subjekt fungerer *der* i sætninger, hvor det logiske

³⁴ Munck Nordentoft, s. 31

³⁵ ibidem

subjekt er en substantivgruppe. I dette tilfælde rykkes det logiske subjekt i N-feltet, fx. *Så var der faldet en sten ned.*

3.2.6.4 Sætningskløvning

Sætningskløvning er en anden mulighed for at fremhæve et sætningsled. Dette led sættes i en sætning som en slags prædikat til verber *være* eller *blive* og resten af den oprindelige sætning overføres til en ledsætning, fx. *Peter er blevet lærerstuderende* versus *Det er lærerstuderende, Peter er blevet.*

3.2.6.5 Sætningsknode

For at fremhæve et led fra en ledsætning kan vi sætte det i helsætningens forfelt og samtidig må leddet fra forfeltet flyttes til centralfeltet, fx. *Jeg ved, at du kan lide ham* versus *Ham ved jeg, at du kan lide.*

Det er de vigtigste afvigelser fra den almindelige rækkefølge i en hel- eller ledsætning, som også er relevant for min følgende analyse.

3.2.7 Infinitiv-neksus

Denne foreteelse kaldes ”skjult sætning”, fordi i dens dele kan vi finde en forhold som svarer til det, som er mellem subjektled og verballed, dvs. neksus. Infinitiv-neksus findes ved visse verber, fx. *bede, lade* eller ved sanseverber. Den indeholder et nomen, som er samtidig objekt til verbet i finite form og subjekt til infinitiven, fx. *Jeg hørte toget komme. Jeg hørte dig komme.*

4 Verbalformer i ChrIII

I dette kapitel vil jeg give en kort redegørelse for verbalformer brugte i Johannes' evangelium i ChristianIII's Bibel. Det bliver nemlig nyttigt at orientere sig i de gamle verbalformer for den følgende analyse af ledsætninger.

4.1 Verbalsystemet i det nuværende danske sprog

Danske grammatikere skelner mellem to modi – indikativ og imperativ. Men der findes også relikter af den tredje modus, nemlig konjunktiv. Denne modus er bevaret kun i faste forbindelser eller ordsprog, men er ikke mere produktiv.

Indikativ-bøjningen skelner mellem to former – en for præsens og en for præteritum. Andre tidsformer er sammensat af hjælpeverbum og perfektum participium.

Imperativ har kun en form både for 2. person ental og 2. person flertal.

4.2 Verbalsystemet i dansk i 1500-tallet

Derimod finder vi flere former i dansk fra 1500-tallet. Der er forskellige former for ental og flertal i præsens og i stærke verbers præteritum. Svage verber har kun en form i præteritum. Ved stærke verber og modalverber findes der en særlig form for 2. person ental. Konjunktiven bruges stadigvæk, mens dens brug tager gradvis af.³⁶

4.3 Analysen af verbalformer i ChrIII

4.3.1 Indikativ præsens

Der skelnes mellem to former – en for ental, en for flertal, med undtagelsen af modalverberne og verbum *at vere* (disse to grupper vil jeg behandle i kap. 4.3.3 og 4.3.4). Jeg har valgt sådanne eksempler, som optræder i alle personer og tal i Johannes' evangelium, verber *at haffue*, *at sige*.

5.17 **Ieg haffuer ingen Mand.** – 4.11 **du haffuer dog inted at øse met** – 6.9 **hand haffuer fem Bygbrød** – 8.41 **wi haffue en Fader / Gud** – 5.42 **at i haffue icke Gudz kærlighed i eder.** – 2.3 **De haffue icke Vin.**

2.11 **Ieg siger dig** – 1.22 **Huad siger du om dig selff:** – 1.46 **Philippus siger til hannem** – 8.48 **Sige wi icke ret / at du est en Samaritaner ...:** – 4.20 **oc i sige / I Ierusalem er den Sted / som mand skal tilbede** – 16.29 **Hans Disciple sige til hannem**

³⁶ Se nærmere i Skautrup II, s. 52n, s. 198n.

4.3.2 Indikativ præteritum

Det er ikke muligt at finde verber, som har forekomster af alle personer i begge tal i Johannes' evangelium. Derfor har jeg valgt eksemplerne med så mange forekomster som muligt.

Der sklenes mellem to grupper af verber – de svage og de stærke.

De svage verber har en form for alle personer og begge tal, fx verbet *at sige*:

6.65 *Der faare **sagde ieg** til eder* – 4.18 *Du haffuer hafft siu Mend / och den som du nu haffuer / hand er icke din mand / det **sagde du** ret.* – 4.32 *Da **sagde hand** til dem* – 6.28 *Da **sagde de** til hannem*

Ved de stærke verber findes der tre former – en for 2. person ental, en for andre personer i ental, en for flertal, fx. verbet *at gaa*:

9.11 ***Ieg gick** bort / oc tode mig* – 16.30 *Derfaare tro wi / at **du vdgickst** aff Gud.* – 18.29 *Da **gick Pilatus** vd til dem / oc sagde* – 4.30 *Da **ginge de** vd aff Staden / oc komme til hannem.*

Andre stærke verber optræder ikke i 2. person ental. Men vi kan antage, at systemet er ens for alle stærke verber.

16.28 ***Ieg** vdgick fra Faderen / oc **kom** til Verden* – 3.22 *Der effter **kom Ihesus** oc hans Disciple i det Iødiske Land* – 3.26 *Oc **de komme** til Iohannem / oc sagde til hannem*

1.32 ***Ieg saa** at Aanden foer ned* – 2.47 ***Ihesus saa** Nathanael komme til sig* – 20.25 ***Wi saae** HERREN.* – 13.22 *Da **saae Disciplene** paa huer andre*

9.11 ***Ieg** gick bort / oc tode mig / oc **bleff** seendis* – 4.40 *Oc **hand bleff** der tho dage* – 1.39 ***De** komme oc saae det / oc **bleffue** samme dag hoss hannem*

4.3.3 Modalverberne

Modalverberne har tre former i præsens – en for 2. person ental, en for andre personer i ental, en for flertal. De hyppigste modalverber i ChrIII er *at ville*, *at skulle*, *at kunde*.

2.19 *oc paa tredie dag **vil ieg** opreyse den* – 2.20 *oc **du vilt** opreyse den i tre dage:* – 4.23 *Thi **Faderen vil** oc haffue dem / som hannem saa tilbede* – 21.3 *De sagde til hannem / Da **ville wi** gaa met dig.* – 5.40 *Oc **i ville** icke komme til mig*

3.30 ***Hand skal** voxte / Men **ieg skal** formindskis.* – 1.42 *Du est Simon Ionas søn / **du skalt** hede Cephaz* – 14.23 *oc **wi skulle** komme til hannem* – 5.45 ***I skulle** icke tencke /*

*at ieg vil beklage eder faar Faderen – 15.21 Men alt det **skulle de** gøre eder / for mit Naffn skyld*

*5.30 **Ieg kand** inted gøre aff mig selff – 13.36 Der som ieg gaar hen / **kant du** denne gong icke følge mig – 3.4 **Kand hand** oc gaa i sin Moders Liff igen / oc fødis: – 14.5 wi vide icke huort du gaar hen / oc huorledis **kunde wi** vide veyen:*

I præteritum har modalverberne kun en form:

*21.18 Der du vaast vng / giordede du dig selff / oc vandrede huort **du vilde** – 1.43 Den anden dag / **vilde Ihesus** drage til Galileam igen – 11.8 Siste gong **vilde Iøderne** stene dig*

*4.4 Men **hand skulde** reyse igennem Samariam. – 7.39 Men det sagde hand om den Aand / som **de skulde** anamme*

*21.6 Da kaste **de** / oc **kunde** icke drage mere / faar Fiskenis mangfoldighed.*

Jeg vil også tilføje verbet *at vide* til denne gruppe. Det har nemlig tre forskellige former i præsens:

*4.25 **Ieg veed** / at Messias kommer – 3.8 Men **du vedst** icke hueden det kommen – 12.35 **hand veed** icke huort hand gaar hen. – 14.5 **wi vide** icke huort du gaar hen – 13.12 **Vide i** / huad ieg haffuer giort eder: – 18.21 See / **de vide** huad ieg haffuer sagd.*

I præteritum findes der en form ligesom hos andre verber i præteritum:

*13.3 da **viste Ihesus** / at Faderen haffde giffuit hannem alting i sine Hender – 21.4 **Disciplene viste** icke / at det vaar Ihesus.*

Brugen af modalverber *at ville*, *at skulle* og *at kunne* er næsten lig i begge oversættelser. En af de vigtigste roller af modalverberne *at ville* og *at skulle* i Johannes' evangelium er at udtrykke fremtid. I de fleste tilfælde finder vi ligheder mellem DR og ChrIII. Forskeller finder vi ofte på de steder, hvor en af oversættelser ikke inser nødvendighed for at udtrykke fremtidsmarkør eksplicit. Verbet *at ville* i sit betydning *at ønske* er ofte erstattet med et andet udtryk i ChrIII.

Verbet *at skulle*, hvor det udtrykker ordre, er i et par tilfælde erstattet med en imperativ-sætning i ChrIII (fx 5.28 *I skal ikke undre jer over dette* versus *Forundrer eder icke der paa*), men de fleste tilfælde viser overensstemmelsen i brugen af verbet *at skulle*. Brugen af verbet *at skulle* i betydning *at opfordre nogen til noget* kan vi i to tilfælde finde sætningen med hovedverbet i konjunktiv i ChrIII (fx 7.37 *Den, der*

tørster, skal komme til mig og drikke. versus *Huo som tørster / hand komme til mig / oc dricke*). Men majoriteten af denne type er udtrykt med modalverbet *at skulle*. Verbet *at kunne* viser ingen afvigelser i brugen i DR og ChrIII.

Undtagelsen er verbet *at måtte*. Dette verbum findes kun i fire forekomster i ChrIII. Derimod findes der 14 forekomster i DR. Kun to af disse tilfælde svarer til hinanden. De fleste forekomster i DR er erstatten med en sætning med modalverbet *at skulle* i ChrIII. Det gælder både for sætninger, som udtrykker ordre, nødvendighed og ønske. De fire forekomster i ChrIII er brugt for at udtrykke tilladelse.

4.3.4 Verbet *at vere*

Verbet *at vere* har tre former – en for 2. person ental, en for andre personer i ental, en for flertal – i både præsens og præteritum:

1.20 **Ieg er icke Christus.** – 1.49 Rabbi / **Du est Gudz Søn / du est den Konge aff Israel** – 7.12 **Nogle sagde / Hand er from** – 8.33 **Da suarede de hannem / wi ere Abrahams Sæd** – 8.44 **I ere aff den Fader / Dieffuelen** – 17.16 **De ere icke aff Verden**

21.18 **Der du vaast vng / giordede du dig selff** – 5.35 **Hand vaar it brendende oc skinnende Liuss** – 8.33 **wi ere Abrahams Sæd / oc vaare aldri nogen mands Suend** – 12.20 **Oc der vaare nogle Greker iblant dem**

4.3.5 Sammensatte former

Sammensatte verbalformer findes i perfektum og plusquamperfektum. Det kan konstateres, at der er forskel mellem brug af perfektum participium ved hjælpeverberne *at haffue* og *at vere*. I tilfælde med hjælpeverbum *at haffue* har perfektum participium kun en form, som ikke er i overenstemmelse i tal og genus med nominalled, som det knytter sig til:

4.38 **Ieg haffuer vdsent eder at høste** – 2.10 **Du haffuer foruaret den gode Vin indtil nu.** – 4.12 **oc hand haffuer drucket der aff** – 4.42 **Wi haffuer selff hørt** – 5.37 **I haffue aldri / huercken hørt hans Røst / oc ey seet hans Skickelse** – 4.20 **Vore Fedre haffue tilbedet paa dette Bierg**

Men i tilfælde med hjælpeverbum *at vere* bøjes perfektum participium:

5.43 **Ieg er kommen i min Faders naffn** – 6.58 **Dette er det Brød / som er kommet aff Himmelen.** – 4.8 **Thi hans Disciple vaare gongne i staden / at købe Mad**

Sammensatte verbalformer bruges også i passiv. Tilstandspassiv, som er dannet af perfektum participium og hjælpeverbet *at vere*, indeholder perfektum participium bøjet i overensstemmelse i tal og genus med det styrende nominalled:

1.7 *Thi Lowen er giffuen ved Mose* – 3.8 *Saa er oc huer den / som er fød aff Aanden*
– 1.13 *Huilcke som icke ere fødde aff Blod*

4.3.6 Imperativ

Der skelnes mellem to former i imperativ – en for 2. person ental, en for 2. person flertal. Entalformen er dannet af roden, med undtagelsen af nogle verber, som stadigvæk bruger gamle særlige former³⁷, fx. verber *at gaa*, *at staa*:

11.34 *De sagde til hannem / HERRE / kom oc see.* – 5.8 *Ihesus siger til hannem / Stat op / tag din Seng / oc gack bort.*

Imperativformen i flertal er lig med formen af præsensformen i ental:

1.39 *Hand sagde til dem / Kommer oc seer det.*

4.3.7 Konjunktiv

Hvis vi undersøger former, som er forskellige fra de former omtalt ovenfor, altså dem, som vi kan betegne som konjunktiv, er det nødvendigt at inddele dem i to grupper. Den ene gruppe indeholder former, som er lige med infinitiv:

7.37 *Huo som tørster / hand komme til mig / oc dricke*

12.13 *Loffuit vere den / som kommer i HERRENS Naffn*

19.3 *Hil vere du kære Iøde Konge.*

12.25 *som vil tiene mig / hand følge mig effter*

21.22 *Følge du mig effter*

Det er tvivlsomt, om det drejer sig om konjunktiv i 21.22. Rækkefølgen af sætningsled svarer til en imperativ-sætning. Men eksempel 1.43 *oc [Ihesus] siger til hannem / Følg mig effter* modsvarer det.

Det kan konkluderes af disse eksempler, at denne konjunktiv bruges i sætninger, som udtrykker en opfordring eller ønske. I det nuværende danske sprog kan en opfordring let udtrykkes med imperativ. For at udtrykke et ønske har det nuværende danske sprog andre midler. Modaliteten er ytret med verbet i præsens eller ved hjælp af modal verbet, som er indledt med partikler *bare* eller *gid*³⁸.

³⁷ Se Skautrup II, s. 52.

³⁸ Hvis vi undersøger etymologien af ordet *gid*, kan vi se, at den er knyttet med konjunktiv. *Gid* er nemlig

Den anden gruppe indeholder former, som er lige med former af flertal-præteritum, nemlig perfektum konjunktiv. Det er svært at konstatere, hvor mange forekomster af denne konjunktiv der findes i Johannes' evangelium. Men det er muligt at bestemme, hvor der findes konjunktiv i sætninger med stærke verber og med subjektet i ental, fordi disse verbalformer afviger fra de former, som er omtalt ovenfor, fx:

4.10 *der som **du kende** Guds gaffue ... Da **bade du** hannem / oc **hand gaffue** dig leffuendis Vand*

8.55 *Oc dersom ieg sagde / ieg kender hannem icke / da **bleffue ieg** en Løgnere*

14.3 *Oc der som **ieg ginge** bort at berede eder steden / saa vil ieg dog komme igen*

18.14 *Det **vaare** gaat / at it Menniske døde for Folcket*

Om det drejer sig om konjunktiv eller præteritum i 4.10 er svært at bestemme kun fra formen ved det svage verbum *at kende*, fordi præteritum også hedder *kende*, jf.:

17.8 *Thi de ord som du haffuer giffuit mig / gaff ieg dem / oc **de** anammede dem / oc **kende** sandelige*

Denne konjunktiv bruges mest i de irrealle betingelsessætninger – jf. kap. 6.5.2.9.

5 Analysen af sætningskema i ChrIII

I dette kapitel vil jeg bygge på hypotesen, at den nye danske oversættelse retter sig i store træk efter ledstillingens regler, som de er omtalt i kapitel 3. Jeg vil altså fokusere på den gamle oversættelse og dens afvigelser fra disse regler. Jeg vil undersøge placering af negative led og letled både i helsætningen og ledsætningen og placeringen af adverbialer. Disse foreteelser er nemlig de væsentlige forskeller i det nuværende danske sprog for at skelne mellem helsætning og ledsætning.

5.1 Helsætning

Helsætninger i ChrIII retter sig i store træk efter reglerne for helsætninger i det nuværende danske sprog, hvad de følgende eksempler viser. Afvigelser fra de i dag gældende regler vil jeg behandle i de næste kapitler.

11.51 (F) *Saadant (v) taledede (s) hand (a) icke (A) aff sig selff*

14.18 (F) *Ieg (v) vil (a) icke (V) forlade (N) eder Faderløse*

16.23 (f) *Oc (F) paa den samme dag (v) skulle (s) i (a) icke (V) spørrie (N) mig (A) at noget.*

19.36 (F) *I (v) skulle (a) icke (V) sønderbryde (N) noget Been (A) paa hanem*.*

21.6 (F) *Da (v) kaste (s) de / (f) oc (v) kunde (a) icke (V) drage (A) mere*

5.1.1 Adverbialer

Jeg vil undersøge udvalgte adverbialer og deres placering i sætningen. Større interesse vil jeg rette mod negationen i sætninger. Som en anden repræsentant af centrale adverbialer vil jeg fokusere på brug af ordet *dog* og adverbialgruppen *endnu ikke*.

5.1.1.1 Placering af *dog*

Dog kan vi beskrive som et adverbium, som sætter sætningsindhold i forhold til forrige sætninger. I dette tilfælde kan adverbium placeres i forfeltet, fx:

4.27 *oc de forundrede dem / at hand taledede met Quinden. (F) Dog (v) sagde (s) ingen / (N) huad spør du*

Andre eksempler: 7.27, 11.42, 12.27, 12.42, 16.20

Den anden mulighed af placering af ordet *dog* er i **a**-feltet. I dette tilfælde drejer det sig om et modificerende adverbium, som udtrykker den taldendes forundring eller tvivl:

4.11 *Quinden siger til hannem HERRE / (F) du (v) haffuer (a) dog (an) inted at øse met / oc Brønden er dyb / Hueden haffuer du da leffuendis vand:*

5.2 Negation

Negationen regnes til centraladverbialer, som modificerer hele sætningen, derfor kan den kun stå i **a**-feltet. En iøjnefaldende foreteelse i bibeloversættelser er den forskellige placering af flere adverbialer i **a**-feltet. Det drejer sig om adverbialgruppe, som i den nye oversættelse hedder *endnu ikke*, men i ChrIII finder vi disse to adverbialer omvendt, dvs. *icke end nu*³⁹, dog med den samme betydning:

2.4 (F) *Min time (v) er (a) endnu ikke (V) kommet.*

2.4 (F) *Min time (v) er (a) icke end nu (V) kommen.*

7.8 (F) *Ieg (v) vil (a) icke end nu (v) gaa (A) op paa denne Høytid*

Andre forekomster: 7.6, 8.57, 20.17

5.2.1 Letled og negativ led

Hvis der mødes letled og negativ led i en sætning, står begge led i **a**-feltet, letleddet (**al**) foran negativ led (**an**). Denne regel gælder både i DR og ChrIII:

6.32 (F) *Moses (v) gav (al) jer (an) ikke (N) brødet fra himlen*

6.32 (F) *Mose (v) gaff (al) eder (an) icke (N) Brød aff Himmelen*

1.11 (f) *oc (F) hans egne (v) anammede (al) hannem (an) icke*

11.9 (F) *hand (v) støder (al) sig (an) icke*

2.12 (F) *Der effter (v) drog (s) hand (A) ned til Capernaum [...] (f) oc (v) bleff (al) der (an) icke lenge.*

2.24 (f) *Men (F) Ihesus (v) betrode (al) sig (al) dem (an) icke*

8.11 (F) *Saa (v) fordømmer (s) ieg (al) dig oc (an) icke*

20.5 (f) *Men (F) hand (v) gick (al) der (an) icke (A) ind*

Eksemplet 2.24 viser, hvad ledstillingen af led i **a**-feltet er – først kommer reflexiv-pronomen, så kommer demonstrativ-pronomen og til sidst negationen.

Andre forekomster i ChrIII: 1.10, 1.31, 5.43, 8.29, 9.12, 10.8, 10.33, 12.42, 16.4, 16.26, 17.25

³⁹ I dette tilfælde handler det sig om ingen påvirkning af Luther, der hedder det nemlig ”*noch nicht*”. Det drejer sig sandsynligvis om en fast forbindelse, som den var brugt i 1500-tallet.

5.2.2 Negation i spørgsmål

Som omtalt i kapitlet 3.2.4.2 følger spørgsmål helsætningens skema. Partialinterrogativ-sætninger har forfeltet udfyldt med *hv*-ord. Totalinterrogativ-sætninger har tomt forfelt, ledstilling er alstå modificeret til **v-s-a-V-N-A**.

I DR svarer spørgsmålenes ledstilling til denne ovenfor nævnte række:

7.19 (v) *Har (s) Moses (an) ikke (V) givet (N) jer loven?*

11.40 (v) *Har (s) jeg (an) ikke (V) sagt (N) dig ...:*

10.34 (v) *Står (s) der (an) ikke (V) skrevet (A) i jeres lov ...:*

Hvis vi undersøger totalinterrogativ-sætninger i ChrIII, kan vi se, at det negative led *icke* kan placeres på flere måder. Den sædvanlige placering finder vi i de fleste spørgsmål med subjektet i 1. eller 2. person af begge tal, dvs. hvor det personlige pronomen står som subjekt.

11.40 (v) *Haffuer (s) ieg (an) icke (V) sagt (N) dig ...:*

18.11 (v) *Skal (s) ieg (an) icke da (V) dricke (N) den Kalck / som min Fader gaff mig:*

18.26 (v) *Saa (s) ieg (al) dig (an) icke (A) i Vrtegaarden hoss hannem:*

18.17 (v) *Est (s) du (an) icke oc (N) en aff dette Menniskis Disciple:*

18.25 (v) *Est (s) du (an) icke (N) en aff hans Disciple:*

19.10 (v) *Taler (s) du (an) icke (A) met mig:*

19.10 (v) *Vedst (s) du (an) icke / (N) at ieg haffuer mact*

8.48 (v) *Sige (s) wi (an) icke (a) ret / (N) at du est en Samaritaner / oc haffuer Dieffuelen:*

9.27 (v) *hørde (s) i (al) det (an) icke:*

I den 3. person ental er placeringen af det negative led ikke konsekvent. I nogle tilfælde står negationen på den sædvanlige plads efter subjektet. Disse sætninger indeholder det formelle subjekt *det* eller *der*:

7.25 (v) *Er (s) det (an) icke (N) den / som de søgte effter at sla ihiel:*

9.8 (v) *Er (s) det (an) icke (N) denne som sad oc tigde:*

10.34 (v) *Staar (s) der (an) icke (V) screffuit (A) i eders Low ...:*

11.9 (v) *Ere (s) der (an) icke (N) tolff timer (A) om dagen:*

I tilfælde, hvor subjektet er en selvstændig nominalled udtrykt med appellativer, proprier eller demonstrative pronominer, rykker subjektet efter negationsled. Vi får altså rækken **v-a-s-V-N-A**

6.42 (v) *Er (an) icke (s) denne (N) Ihesus Iosephs søn ...:*

7.19 (v) *Haffuer (an) icke (s) Mose (V) giffuit (N) eder Lowen ...:*

7.42 (v) *Siger (an) icke (s) Scrifften ...:*

11.37 (v) *Kunde (an) icke (s) den / som oploed den Blindis øyen / (V) beskicke ...:*

Til eksempler af totalinterrogativ-sæningers ledstilling kan vi tilføje også betingelsessætninger uden konjunktion:

5.47 (ks) *Men (v) tro (s) i (an) icke (N) hans Scrift / Huorledis skulle i tro mine ord:*

Eksempler af partialinterrogativ-sætninger forekommer kun med personlige pronominer som subjekter, derfor svarer ledstillingen til helsætningens sætningskema.

7.45 (F) *hui (v) ledde (s) i (al) hannem (an) icke (A) hid:*

8.46 (F) *huor faare (v) tro (s) i (al) mig (an) icke:*

13.37 (F) *Hui (v) kand (s) ieg (a) denne gong (an) icke (V) følge (N) dig:*

Undtagelsen finder vi i eksemplet 8.43, hvor negationen er placeret i slutfeltet i A-feltet.

8.43 (F) *Hui (v) kende (s) i (a) da (N) mit Maal (A) icke:*

5.2.3 Negation i ledsætninger

Ledsætninger, som er indledt med relativ-pronomen, relativ-adverbium eller konjunktionen *som*, indeholder ledstillingen, som gælder for ledsætninger, dvs. **(ks-)ku-s-a-v-V-N-A**. I relativ-sætninger, hvor relativ-pronomen eller konjunktionen *som* fungerer som subjekt, er s-feltet ikke udfyldt.

1.13 (ku) *Huilcke som (a) icke (v) ere (V) fødde (A) aff Blod / (ks) oc (a) ey heller (A) aff Kødz vilie*

3.18 (ks) *Men (ku) huo som (a) icke (v) tror / hand er allerede dømt*

10.12 *En leye Suend / (ku) som (a) icke (v) er (N) Hyrde / (ku) huilcke (s) Faarene (a) icke (v) høre (A) til*

14.24 (ks) *Men (ku) huo (a) mig icke (v) elsker / hand holder icke mine ord*

15.2 *Huer Quist paa mig / (ku) som (a) icke (v) bær (N) Fruct*

20.29 *Salige ere de (ku) som (a) icke (v) see / (ks) oc (a) dog (v) tro*

20.30 (s) som (a) icke (v) ere (V) screffne (A) i denne Bog

21.18 oc føre dig did / (ku) som (s) du (a) icke (v) vilt

14.17 sandheds Aand / (ku) huilcken (s) Verden (a) icke (v) kand (V) anamme

Andre forekomster: 3.36, 4.28, 5.23, 6.64, 7.28, 9.39, 10.1, 15.6

I ChrIII finder vi en forekomst af to sideordnede relativ-sætninger, hvor negationen findes kun i den anden sætning. Vi kan se, at i sådant tilfælde har ledsætningen helsætnings ledstilling:

12.47 (ks) Oc (ku) huo som (v) hører (N) mine ord / (ks) oc (v) tror (a) icke / den skal ieg icke dømme

12.48 (ku) Huo (a) mig (v) foracter / (ks) oc (v) anammer (a) icke (N) mine ord

Betingelsessætninger holder reglene for ledsætnings ledstilling (med en undtagelse i 15.22):

4.48 (ku) Naar som (s) i (a) icke (v) see (N) Tegen oc vnderlige Gerninger / da tro i icke

6.53 (ku) der som (s) i (a) icke (v) æde (N) menniskens Søns Kød / (ks) oc (v) dricke (N) hans Blod / da haffue i ...

8.24 (ks) Thi (ku) der som (s) i (a) icke (v) tro / at det er Ieg / Da skulle i dø

14.2 (ku) Der som (s) det (a) icke saa (v) vaare / da vilde ieg sige

19.11 Du haffde ingen mact offuer mig / (ku) der som (s) hun (a) icke (v) vaare (V) giffuen (N) dig (A) her offuen ned.

15.22 (ku) Der som (s) ieg (v) vaare (a) icke (V) kommen / (ks) oc (v) haffde (V) sagd (N) dem det / da haffde de ingen synd

I modsætning til relativ-sætninger har *at*-sætninger den ledstilling, som gælder for helsætninger. Det gælder for alle typer sætninger med konjunktionen *at*, konjunktiongrupper med *at*, eller konjunktiongrupper, som kan stå med *at* eller uden *at* (fx. *paa det at / paa det, effterdi / effterdi at*). I DR er alle sætninger, som også indeholder negation *ikke*, underordnet ledsætningens sætningsskema.fx:

5.14 Nu er du blevet rask; synd ikke mere, (ku) for at (s) der (a) icke (v) skal (V) ske (N) dig noget værre.

5.14 *Synde icke ydermere / (ku) at (s) dig (v) skal (a) icke (N) noget verre (V) vederfaris.*

5.42 *ieg kender eder / (ku) at (s) i (v) haffue (a) icke (N) Gudz kærlighed (A) i eder*

7.23 *(ku) paa det (s) Mose low (v) skal (a) icke (V) brydis*

9.16 *(ku) effterdi (s) hand (v) holder (a) icke (N) Sabbathen.*

Andre foekomster: 3.20, 4.15, 6.22, 6.24, 7.15, 11.15, 12.35, 12.40, 12.42, 16.1, 16.25, 18.28, 19.31, 21.25

I eksemplet 5.14 er det tvivlsomt, om pronomen *dig* kan sættes i subjekt-feltet. Problemet er, at disse verber i ChrIII kræver ingen subjekt.⁴⁰ Placeringen af det logiske subjekt foran det infinitte verbum er sandsynligvis påvirket af den tyske ledstilling.

Dog findes der fire eksempler med ledsætnings ledstilling.

3.14-15 *Saa skal Menniskens Søn ophøvis / 15 (ku) Paa det / at (s) Alle de som tro paa hannem / (a) icke (v) skulle (V) fortabis / (ks) Men (V) haffue (N) det euige Liff.*

5.18 *Der faare haffde nu Iøderne meget mere i sinde / at sla hannem ihiel / (ku) At (s) hand (a) icke alsomeniste (v) brød (N) Sabbathen / Men sagde ocsaa*

9.30 *Det er en vnderlig ting / (ku) at i icke vide / hueden hand er*

11.37 *Kunde icke den / som oploed den Blindis øyen / beskicke / (ku) at oc (s) denne (a) icke (v) haffde (V) døet:*

5.3 Ekstraposition

Den hyppigste forekomst af ekstraposition (**x**) i ChrIII er placering af ledsætningen i helsætningens begyndelse, som er efterfulgt med en relativ-pronomen eller relativ-adverbium som ledsætningens repræsentant i helsætningen. Typisk finder vi ekstrapositionen i temporale ledsætninger og relativ-sætninger (jf. kap. 6.4.3.1, 6.5.1.1), fx:

13.30 (**x**) *Der hand haffde nu taget den mund fuld / (F) da (v) gick (s) hand (A) strax vd*

⁴⁰ I ChrIII finder vi flere tilfælde af verber, som ikke kræver subjektet. Det handler sig om verberne, som ofte udtrykker følelser eller kroppens processer, fx. *at tørste, at blive bange*:

4.15 *Giff mig det samme vand / at mig skal icke tørste*

13.22 *Da saae Disciplene paa huer andre / oc dem bleff bange*

Disse upersonlige konstruktioner har en parallel hos Luther, hvor vi finder dativ-konstruktioner. Det nuværende danske sprog har erstattet dativ-konstruktion med nominativ-konstruktion:

4.15 *Herre, giv mig det vand, så jeg ikke skal tørste*

9.22 *Det sagde hans forældre, fordi de var bange for jøderne*

Ekstraposition kan forekomme som det sidste led i sætningen. I dette tilfælde er det subjekt. I helsætningen står subjektet på den sædvanlige plads i s-feltet, men i ekstrapositionen er det udvidet med flere oplysninger:

2.12 (F) *Der effter (v) drog (s) hand (A) ned til Capernaum / (x) Hand / hans Moder / hans Brødre / oc hans Disciple*

5.4 Formelt subjekt *det*

Som nævnt i kapitel 3.2.6.3 kan det tryksvage ord *det* fungere som et formelt subjekt i sætninger uden real genstand, verbalet henviser til. Denne foreteelse finder vi både i DR og ChrIII:

18.18 (ku) *fordi (s) det (v) var (N) koldt*

18.18 (ks) *thi (s) det (v) vaar (N) kalt*

Det kan fungere som et foreløbigt subjekt, hvor det logiske subjekt er en infinitiv eller en ledsætning i tungtledsfelt. Der findes ikke eksemplerne for sætningen med det formelle subjekt *det* og infinitiv som det logiske subjekt i ChrIII. I det eneste eksempel er det formelle subjekt nemlig udeladt (jf. kap. 5.2.3, note 40):

5.10 (F) *det (v) er (a) ikke (V) tilladt (N) dig at bæere din bære*

5.10 (F) *Dig (v) bør (a) icke (N) at bæere Sengen.*

11.50 (ku) *at (s) det (v) er (N) bedre (A) for jer, at ét menneske dør for folket*

11.50 (s) *Det (v) er (N) oss bedre / at it Menniske døer for Folcket*

5.5 Formelt subjekt *der*

Der som det foreløbige subjekt står i de sætninger, hvis subjekt er den direkte tale, både i DR og ChrIII:

6.45 (F) *Der (v) står (V) skrevet (A) hos profeterne:*

6.31 *Vore fædre spiste manna i ørkenen, (ku) som (s) der (v) står (V) skrevet:*

6.45 (F) *Der (v) staar (V) screffuit (A) i Propheterne*

8.17 (F) *Der (v) staar (a) oc (V) screffuit (A) i eders Low*

12.14 *Oc Ihesus fick en Aseninde / oc reed der paa / (ku) som (s) der (v) staar (V) screffuit*

Undtagelsen: 6.31 *Vore fedre ode Manna i Ørcken / (ku) lige som (s) screffuit (v) staar*

Hos Luther finder vi sætning uden formelt subjekt i 6.31: ”*wie geschrieben stehet*“. Men hvis vi sammenligner denne sætning med sætningen i 12.14 ”*Jhesus aber vberkam ein Eselin / vnd reit drauff / Wie denn geschrieben stehet*“, kan vi se, at oversættelsen i ChrIII ikke er konsekvent, siden vi i 12.14 finder det formelle subjekt *der*, men i 6.31 ikke. Men det betyder også, at prædikativet *screffuit* i 6.31 rykker frem på subjektets plads s.

I de tilfælde, hvor sætningen har et ubestemt subjekt i begge oversættelser, er brugen af det foreløbige subjekt *der* ikke konsekvent i ChrIII. Der kan findes eksemplene, hvor det foreløbige subjekt er udeladt i ChrIII:

12.28 (F) *Da (v) lød (s) der (N) en røst (A) fra himlen:*

14.2 (F) *I min faders hus (v) er (s) der (N) mange boliger;*

12.28 (F) *Da (v) kom (s) en røst (A) aff Himmelen*

14.2 (F) *I min Faders Huss (v) ere (s) mange Bolige.*

Andre: 2.1, 2.6, 5.5, 6.9, 7.43, 12.31

I nogle tilfælde står det foreløbige subjekt i begge oversættelser:

6.10 (F) *Der (v) var (s) meget græs (A) på stedet.*

6.10 Oc (F) *der (v) vaar (s) meget græss (A) paa den sted.*

Andre forekomster: 9.16, 10.19

I nogle tilfælde ligger forskellen mellem DR og ChrIII i det, om sætningens subjekt står i den bestemte (i DR) eller den ubestemte form (i ChrIII). Det er kun subjektet i den ubestemte form, som kræver det foreløbige subjekt *der*:

16.2 (F) *der (v) kommer (s) en tid, (x) da enhver, som slår jer ihjel, skal mene*

16.2 (ks) *Oc (F) den tid (v) skal (V) komme / (x) at / huo som ihielslar eder / skal mene*

Andre: 4.21, 4.23, 9.4, 16.25, 16.32

Hvis der forekommer negationen i sætningen, står sætningen uden det formelle subjekt i DR, men med det formelle subjekt *der* i ChrIII.

7.46 (F) *Aldrig (v) har (s) noget menneske (V) talt (A) sådan*

7.46 (F) *Der (v) talede (a) aldri (N) noget Menniske / (A) som dette Menniske*

Andre: 11.10, 13.28, 14.6, 16.22, 17.12

Det foreløbige subjekt *der* findes også i ledsætninger indledte med *hv*-ord med ubestemt subjekt i både DR og ChrIII:

2.25 *for han vidste selv, (ku) hvad (s) der (v) gemmer (N) sig (A) i mennesket.*

19.41 *i haven var der en ny grav, (ku) hvor (s) der (a) endnu ikke (v) havde (V) været lagt (N) nogen.*

2.25 *Thi hand viste vel / (ku) huad (s) der (v) vaar (A) i Mennisken.*

5.2-3 *Oc der er en Dam i Ierusalem [...] oc haffuer fem Vdskur / 3 (ku) i huilcke (s) der (v) laae (N) mange Siuge*

19.41 *oc i Vrtegaarden en ny Graff / i huilcken der vaar aldri nogen lagd⁴¹*

Det er ikke overraskende, at der findes mange inkonsekvenser i brugen af det formelle subjekt i ChrIII. Det er nemlig først i 1400-tallet, hvor de første forekomster dukker op.⁴² Normen for det formelle subjekts brug må ikke have været etableret ved den tid, ChrIII blev oversat.

5.6 Sætningskløvning, sætningsknude

Sætningskløvning er en foreteelse, som bruges for at fremhæve en af sætningsleddene. Denne foreteelse forekommer også i andre sprog og de forekomster, som vi finder i ChrIII, har en parallel både hos Luther og i Vulgata. Der findes kun få forekomster i ChrIII, denne foreteelse er nemlig hyppiger i talesproget.

5.15 *Mennisket gick bort / oc kundgiorde Iøderne det / At det er Ihesus / som hannem gjorde helbrede.*

I DR er denne foreteelse hyppig. Den nye oversættelse bruger denne form for at fremhæve vigtige sætningsled i modsætningen til ChrIII, som retter sig efter det tyske grundlag.

Forekomster, som er i DR, men ikke i ChrIII: 2.21, 4.2, 4.29, 5.11, 5.46, 6.65, 6.66, 6.71, 7.4, 8.10, 8.42, 9.17, 9.23, 12.16, 12.27, 15.16, 17.8, 18.34, 18.35

⁴¹ Det er umuligt at analysere denne ledsætning ved hjælp af sætningskemaet. Det er hverken hedsætningens ledstilling eller ledsætningens ledstilling. Ledstilling i denne sætning er **konjunktion-formelt subjekt-finit verbum-modificerende adverbium-logisk subjekt-infinit verbum:**

(ku) i huilcken (s) der (v) vaar (a) aldri (N) nogen (V) lagd
⁴² Skautrup II, s. 59.

Sætningsknode er også en foreteelse, som findes mest i talesprog. I ChrIII og i DR forekommer den ikke.

5.7 Opsummering

Denne analyse har vist, at det danske sprog i 1500-tallet havde en forholdsvis fast ledstilling. Grunden er, at det danske sprog i denne epoke har bevaret kun få former i nominalbøjningen. Også verbalbøjning viser en stor grad af forenkling. Hver tempus har kun en, to, eller tre former (jf. kap. 4) og kræver et klart ytret subjekt (med undtagelsen af dativ-konstruktioner, jf. note 39). Helsætningen overholder næsten de samme regler som det nuværende danske sprog. De fleste forskelle finder vi i placeringen af negationen. Den er ikke konsekvent i ledsætninger, hvor der er nødvendigt at skelne mellem to typer af ledsætninger. Relativ-sætningers ledstilling svarer i store træk til ledsætnings ledstilling, som den er gældende i det nuværende danske sprog. Eksplikative ledsætningers ledstilling er ikke bundet ved disse regler, men viser en større grad af frihed i placeringen af fx negationen. Vi kan antage, at sprogbrugere betragtede eksplikative ledsætninger som en forholdsvis fri ytring uden så stor grad af afhængighed af den overordnede sætning. Derimod er relativ-sætninger fast bundet til det led, de bestemmer, og deres afhængighed er også udtrykt med en særskilt ledstilling. Det er vigtigt at pege på, at ledstillingen i Christian III's Bibel blev kun påvirket af det tyske grundlag i beskedent omfang.

6 Analysen af distribution af konjunktioner i ledsætninger i bibeloversættelser

I denne kapitel vil jeg undersøge brugen af konjunktioner i udvalgte typer af ledsætninger. Jeg vil først behandle eksplikative ledsætninger, som de er defineret hos Diderichsen⁴³, dvs. jeg vil fokusere på sætninger, som er indledt med konjunktioner *at* og *om*. Til relativsætninger vil jeg medregne partialinterrogativ-sætninger og implikative sætninger. Til sidst vil jeg beskæftige mig med udvalgte adverbelle ledsætninger, som de er defineret hos Arndt⁴⁴.

6.1 Eksplikative ledsætninger – fremsættende

6.1.1 som objekt

En fremsættende eksplikativ ledsætning, som har funktion af det direkte objekt, indledes med konjunktionen *at*. Typiske og hyppige forekomster finder vi efter verberne *se, høre, tro, vide, vidne, forstå, sige, mene, ville*:

4.19 *Herre, jeg ser, at du er en profet*

4.44 *Han havde selv vidnet, at en profet ikke er agtet i sit fædreland*

8.24 *For hvis I ikke tror, at jeg er den, jeg er, skal I dø i jeres synder*

8.27 *De forstod ikke, at han talte til dem om Faderen*

8.48 *Har vi ikke ret i at sige, at du er en samaritaner*

9.24 *Vi ved, at den mand er en synder*

11.6 *Da han nu hørte, at Lazarus var syg, blev han*

11.13 *men de andre mente, at han talte om almindelig søvn*

17.24 *Fader, jeg vil, at hvor jeg er, skal også de, som du har givet mig, være hos mig*

Eksemplet 8.48 er specielt i det, at ledsætningen er objekt til infinitivkonstruktionen.

I ChrIII finder vi tilsvarende konstruktioner med *at*-sætninger:

4.19 *Herre / ieg seer / at du est en Prophete*

4.44 *Thi Ihesus vidnede selff / At en Prophete gelder inted hiemme*

8.24 *Thi der som i icke tro / at det er Ieg / Da skulle i dø i eders synder*

8.27 *Men de forstode icke / at hand sagde dem aff Faderen*

8.48 *Sige wi icke ret / at du est en Samaritaner*

9.24 *Wi vide at dette Menniske er en Syndere*

11.6 *Der hand nu hørde / at hand vaar siug / bleff hand*

⁴³ Diderichsen, s.204n

⁴⁴ Arndt, s.222n.

11.13 *Men de mente / at hand taledede om den Legemlige søffn.*

17.24 *Fader / Jeg vil / at de / som du haffuer giffuit mig / skulle oc vere hoss mig*

At-konstruktioner i eksplikative ledsætninger svarer til hinanden i DR og ChrIII.

Andre forekomster med *at*-sætninger i både DR og ChrIII efter verberne, som styrer det direkte objekt⁴⁵: 3.28, 3.33, 4.25, 4.42, 4.47, 5.6, 5.15, 5.32, 5.42, 5.45, 6.5, 6.15, 6.22, 6.24, 6.61, 6.69, 7.7, 7.26, 7.32, 8.52, 9.20, 9.22, 9.29, 9.31, 9.35, 10.38, 11.6, 11.17, 11.20, 11.22, 11.24, 11.27, 11.42, 12.9, 12.12, 12.34, 13.1, 13.3, 13.19, 13.29, 13.35, 14.10, 14.11, 14.20, 14.28, 14.31, 15.18, 16.19, 16.26, 16.27, 16.30, 17.7, 17.8, 17.21, 17.23, 17.25, 18.23, 18.39, 19.4, 19.10, 19.28, 19.33, 19.35, 20.1, 21.4, 21.7, 21.12, 21.15, 21.16, 21.17, 21.22, 21.25

Der findes kun et par tilfælde, hvor konjunktionen *at* er udeladt. I DR er det disse (i ChrIII er de indledt med konjunktionen *at*):

3.2 *Rabbi, vi ved, du er en lærer, der er kommet fra Gud*

8.37 *Jeg ved, I er Abrahams efterkommere;*

12.19 *Her kan I se, det nytter ikke noget*

Der kan findes to eksempler, hvor udeladelsen af konjunktionen *at* er lig i begge oversættelser:

18.37 *Du siger, jeg er konge.*

20.15 *Hun mente, det var havemanden.*

18.37 *Du siger det / Jeg er en Konge.*

20.15 *Hun mente det haffde verit Vrtegaardz manden*

Vi kan se, at brugen af konstruktioner med udeladt konjunktion *at* ikke er hyppig i begge oversættelser. For forståeligheds skyld er det bedre at bruge konstruktionen med konjunktion. I nogle tilfælde kan der forekomme tvetydighed ved oplæsning, jf. 18.37. Det kan være tvivlsomt, om det drejer sig om objekt-sætning eller om den direkte tale. Det er selvfølgelig ikke svært at konkludere fra konteksten, hvilken mulighed er den korrekte, men vanskeligheden ved Bibelens oplæsning er den, at der ofte udvælges kun et lille antal af versene.

⁴⁵ Det er ikke nødvendigt, at verberne svarer til hinanden i de to oversættelser, men deres betydning er lignende og begge styrer det direkte objekt, fx *fortælle* X *kundgøre* (5.15)

I ChrIII findes der et eksempel, hvor forklaringen for udeladelse kan være, at oversætteren ville undgå gentagelsen af den samme konjunktion i en sætning.

16.2 *Oc **den tid** skal komme / **at** / huo som ihjelslar eder / skal **mene** / hand gør Gud en Tieneste der met*

I den nye oversættelse er den første eksplikative ledsætning indledt med konjunktionen *da* (jf. kap. 6.1.2), og derfor er det ikke nødvendigt at udelade konjunktionen *at*:

16.2 *der kommer **en tid**, **da** enhver, som slår jer ihjel, skal **mene**, **at** han derved tjener Gud.*

De to bibeloversættelser er forskellige også i brugen af den direkte og indirekte tale. Der findes tre tilfælde, hvor den direkte tale i DR er erstattet med den indirekte tale i ChrIII. Både hos Luther og i Vulgata står der den indirekte tale.

8.24 *Derfor sagde jeg til jer: I skal dø i jeres synder.*

8.24 *Saa haffuer ieg sagd til eder / **at** i skulle / dø i eders synder*

Andre forekomster: 6.36, 19.21

Der findes flere tilfælde, hvor ledsætningen er dannet af en *at*-sætning, som fungerer som den indirekte tale i DR. I ChrIII er den erstattet med en sætning uden konjunktion. Det er svært at beslutte, om det drejer sig om en ledsætning uden konjunktion eller om den direkte tale. Men hvis vi undersøger Luthers Bibel, kan vi se, at disse sætninger står der uden konjunktion, men indeholder konjunktiv⁴⁶, det betyder, at det også handler sig om den indirekte tale.

4.20 *men I siger, **at** stedet, hvor man skal tilbede ham, er i Jerusalem.*

4.20 *oc i sige / I Jerusalem er den Sted / som mand skal tilbede.*

Luther 4.20 *vnd jr saget / Zu Jerusalem sey die Stete / da man anbeten solle.*

Andre forekomster: 7.42, 11.40, 12.29, 12.34, 14.2, 16.15, 20.18, 21.23

6.1.2 som apposition

Der findes kun et par eksempler med *at*-sætningen i apposition til et substantiv:

1.34 *og jeg har aflagt **det vidnesbyrd**, **at** han er Guds søn*

18.14 *Det var Kajfas, der havde givet jøderne **det råd**, **at** det var bedst, at ét menneske*

⁴⁶ Sætningen i ChrIII indeholder verbet i indikativ, selvom konjunktiven forekommer i nogle typer af ledsætninger. Det kan betyde, at konjunktiv allerede var gående af brug.

døde for folket.

ChrIII bruger i disse tilfælde verber, som styrer det direkte objekt, og i det andet eksempel er den ikke fulgt med en *at*-sætning, men med den direkte tale:

1.34 *Oc ieg saa det / oc vidnede / At denne er Gudz Søn*

18.14 *Men det vaar Caiphaz / som raadde Iøderne / Det vaare gaat / at it Menniske døde for Folcket.*

I ChrIII finder vi flere eksempler af eksplikative ledsætninger i apposition til subjektet, men disse sætninger er i DR udtrykt med en ledsætning indledt med konjunktion *da*.

5.25 *Den time kommer, ja, den er nu, da de døde skal høre Guds søns røst*

5.25 *Den time skal komme / oc er allerede nu / at de Døde skulle høre Gudz Søns røst*

Andre forekomster: 4.21, 4.23, 9.4, 12.23, 13.1, 16.2, 16.25, 16.32

I nogle tilfælde er bestemmelsen til subjektet udtrykt med en relativ-sætning indledt med præpositionsforbindelse med relativ-pronomen *huilcken* i ChrIII:

5.28 *Thi den time skal komme / i huilcken alle de som ere i Graffuerne / skulle høre hans Røst*

I DR står der en *da*-sætning som i eksemplerne ovenfor:

5.28 *for den time kommer, da alle de, der er i gravene, skal høre hans røst*

6.1.3 Frie eksplikative ledsætninger

Frie eksplikative ledsætninger findes både i DR og i ChrIII.

3.19 *Og dette er dommen, at lyset er kommet til verden*

6.29 *Guds gerning er den, at I tror på ham, han har udsendt*

6.39 *Og hans vilje er, at jeg ikke skal miste noget af alt det, han har givet mig*

3.19 *Det er Dommen / At Liuset er kommet i Verden*

6.29 *Det er Guds gerning / at i tro paa den / som hand vdsende*

6.39 *Oc det er Faderens vilie / som mig vdsende / At ieg skal inted miste aff alt det*

Andre forekomster: 6.40, 9.30, 9.32, 11.50, 14.22, 15.12, 16.7, 17.3, 18.39

6.1.4 Eksplikative ledsætninger i præpositionsforbindelser

Eksplikative ledsætninger kan ingå præpositionsforbindelser. De kan være ved

præpositionen knyttet til et verbum, substantiv eller adjektiv:

3.7 *Du skal ikke **undre dig over, at** jeg sagde til dig*

5.3 *som **ventede på, at** der skulle komme bevægelse i vandet*

9.18 *Jøderne **troede ikke på, at** han havde været blind*

11.50 *I **tænker** heller **ikke på, at** det er bedre for jer*

16.4 *skal **huske på, at** jeg har sagt det til jer*

17.15 *Jeg **beder ikke om, at** du skal tage dem ud af verden, men at du vil bevare dem fra det onde*

18.36 *Var mit rige af denne verden, **havde** mine tjenere **kæmpet for, at** jeg ikke skulle udleveres til jøderne*

2.22 *Da han siden var opstået fra de døde, kom hans disciple i **tanker om, at** han havde sagt dette*

2.25 *og fordi han ikke havde **behov for, at** nogen skulle vidne om mennesket*

11.15 *Og for jeres skyld er jeg **glad for, at** jeg ikke var der*

Andre forekomster: 4.27, 11.57, 12.16, 14.28, 16.21, 16.30, 19.31, 20.9

I ChrIII kan disse verber stå uden præposition og de styrer den direkte objekt. Årsaget til dette kan være, at præpositionen efter verberne, som styrer den direkte objekt, endnu ikke var følt som en uundværlig semantisk del af verbum, hvis adledet til verbet var en eksplikativ ledsætning. Præposition blev krævet kun ved de adled, som blev dannet af grupper med et nomen som kerne. I løbet af tiden er præpositionen blevet en uundværlig semantisk del af verbet og er derfor i dag krævet i alle tilfælde.

3.7 *Lad dig det icke **forundre / at** ieg sagde til dig*

9.18 *Iøderne **troede icke om hannem / at** hand haffde verit blind*

17.15 *Ieg **beder icke / at** du skalt tage dem aff Verden / men at du skalt beuare dem fra ont*

I ChrIII, i det tilfælde, hvor præpositionen findes i den overordnede sætning, handler det sig altid om en pronominal repræsentation (dannet ved *der-*):

16.4 *i skulle tencke **der paa / at** ieg sagde eder det*

12.16 *da tenckte de **der paa / at** saadant vaar screffuit om hannem*

18.36 *Vaare mit Rige aff denne Verden / mine Tienere skulde stride **der faare / at** ieg skulde icke antuordis Iøderne*

Et andet tilfælde, hvor vi finder den pronominale repræsentation i både DR og ChrIII, er sætningen, som udtrykker måden, handlingen er udgjort på.

15.8 *Derved herliggøres min fader, at I bærer megen frugt og bliver mine disciple*

15.8 *Der vdi skal min Fader æris / at i bære megen Fruct / oc bliffue mine Disciple.*

6.2 Eksplikative ledsætninger – spørgende

6.2.1 Totalinterrogativ-sætninger

Hvis totalinterrogativ-sætninger(*ja/nej*-spørgsmål) indordnes i en helsætning, bruges konjunktionen *om*. Der findes ikke mange eksempler i Johannes' evangelium. Der er et eksempel, hvor sætningerne i begge oversættelser svarer til hinanden:

7.17 *Den, der vil gøre hans vilje, skal erkende, om min lære er fra Gud, eller om jeg taler af mig selv*

7.17 *Der som nogen vil gøre hans vilie / hand skal fornemme / om denne Lærdom er aff Gud / eller om ieg taler aff mig selff*

En anden eksplikativ ledsætning indledt med konjunktionen *om* finder vi i DR:

9.25 *Om han er synder, ved jeg ikke;*

I ChrIII er ledsætningen knyttet frit uden konjunktionen:

9.25 *Er hand en Syndere / det veed ieg icke*⁴⁷

I DR finder vi ikke flere eksempler af ledsætninger indledte med konjunktion *om*. Men I ChrIII er også andre forekomster af konjunktion *om*. Det drejer sig om betingelsessætninger, som er hos Luther indledt med konjunktionen *so*. (jf. kap. 6.

6.2.2 Partialinterrogativ-sætninger

Til eksplikative partialinterrogativ-sætninger tilhører ledsætninger, som er indledt med et spørgende sætningsled (*hv*-ord).

⁴⁷ Dette eksempel vidner om den måde, spørgsmålenes indordning i den overordnede sætning udviklede sig på. Vi kan forstille os, at spørgsmålet først stod helt uafhængigt (*Er han en synder? Det ved jeg ikke*). At det ikke er dette tilfælde, kan vi erkende derpå, at interpunktionen, som er brugt i denne sætning, er i overensstemmelse med interpunktionen i andre ledsætninger. Derfor kan vi anse denne ledsætning som et trin mellem to uafhængige sætninger og en kompleks helsætning med konjunktionen *om*.

6.2.2.1 som objekt

Disse ledsætninger finder vi som objekt til verberne som *vide, spørge, høre*:

1.37 *De to disciple **hørte, hvad** han sagde, og fulgte efter Jesus.*

2.25 *for han **vidste selv, hvad** der gemmer sig i mennesket*

7.28 *I **ved, hvem** jeg er, og I **ved, hvor** jeg er fra*

9.21 *men **hvordan** det er gået til, at han nu kan se, **ved** vi ikke; og **hvem** det er, der har åbnet hans øjne, **ved** vi heller ikke*

13.18 *jeg **ved, hvem** jeg har udvalgt*

18.21 ***Spørg** dem, der har hørt mig, **hvad** jeg har talt til dem; de **ved** jo, **hvad** jeg har sagt*

Andre forekomster: 1.40, 4.10, 5.13, 6.6, 6.64, 9.21, 13.11, 13.18, 13.24

I ChrIII finder vi eksemplerne, som er lige med DR:

2.25 *Thi hand **viste** vel / **huad** der vaar i Mennisken.*

9.21 *Men **huorledis** hand er nu seendis / **vide** wi icke / Eller **huo** som haffuer opladet han øyen / **vide** wi oc icke*

18.21 ***Spør** dem **der at** / som haffue hørt / **huad** ieg talede til dem / See / de **vide huad** ieg haffuer sagd.*

I 18.21 kan vi se, at verbet *at spørre* styrer ikke den direkte objekt, men præpositionen *at*.

Det spørgende sætningsled *hvem* er ofte erstattet med pronomen *huilcken* i ChrIII

6.64 *Thi Ihesus **viste** vel aff begyndelsen / **huilcke** som icke trode / oc **huilcken** hannem skulde forraade*

13.18 *Ieg **veed huilcke** ieg haffuer vdualt.*

I nogle tilfælde kan objektsætningen erstattes med nonimalled eller infinitivkonstruktion:

7.28 *Ia i kende **mig** / oc vide hueden ieg er*

1.37 *Oc tho aff hans Disciple hørde **hannem tale** / oc efterfulde Ihesum.*

6.2.2.2 Eksplikative ledsætninger i præpositionsforbindelser

I den nye bibeloversættelse kan spørgende eksplikative ledsætninger knytte sig til en præpositionsforbindelse.

13.22 *Disciplene så på hinanden, usikre på, **hvem** han talte **om***

19.24 *Lad os ikke rive den i stykker, men trække **lod om, hvem** der skal have den.*

I ChrIII er ledsætningen i 13.22 ikke knyttet til præpositionen, men der er et andet interessant ting, som vi kan undersøge, nemlig, at præpositionen i partialinterrogativsætninger kan i DR skilles fra deres kerneled og sættes i **A**-feltet, men I ChrIII står præpositionen på sit sædvanlige sted foran kerneleddet:

13.22 *Da saae Disciplene paa huer andre / oc dem bleff bange / **om huilcken** hand talede*

I 19.24 i ChrIII kan vi finde, ligesom ved fremsættende ledsætninger, at præpositionen indgår i en gruppe af pronominal repræsentation:

19.24 *Lader oss icke dele hannem / men kaste laad **der om** / hues hand skal vere*

6.3 Hensigtsledsætninger

Som omtalt ovenfor, klassificerer Diderichsen alle sætninger, som kan indledes med konjunktion *at* eller med en konjunktiongruppe, som indeholder *at*, som eksplikative ledsætninger.

Ledsætninger, som udtrykker hensigt, er indledt med konjunktioner *for at*, *så at* eller *så*. Hvis vi undersøger distributionen af disse konjunktioner i DR, kan vi se, at det er konjunktionen *for at*, som er den hyppigste, og at der findes kun en forekomst af konjunktiongruppe *så at*.

4.36 *Den, der høster, får allerede nu sin løn og samler afgrøde til evigt liv, **så at** den, der sår, og den, der høster, kan glæde sig sammen.*

13.19 *Jeg siger det til jer allerede nu, inden det sker, **for at** I, når det er sket, skal tro, at jeg er den, jeg er.*

16.24 *Bed, og I skal få, **så** jeres glæde kan være fuldkommen*

Forekomster af konjunktiongruppe *for at*: 1.7, 1.31, 3.15, 3.16, 3.17, 3.20, 3.21, 5.14, 5.23, 5.34, 6.28, 7.3, 7.23, 9.3, 9.39, 10.10, 10.38, 11.4, 11.15, 11.42, 12.35, 12.38, 12.40, 12.46, 13.15, 14.3, 14.13, 14.29, 14.31, 15.2, 15.11, 15.25, 16.1, 16.4, 16.33, 17.1, 17.2, 17.11, 17.12, 17.13, 17.19, 17.21, 17.22, 17.23, 17.24, 17.26, 18.28, 18.37, 19.4, 19.16, 19.28, 19.31, 19.35, 19.36, 20.31

Forekomster af konjunktionen *så*: 4.15, 5.20, 6.12, 6.30, 8.6, 11.16, 11.57, 12.36, 12.40, 15.16, 16.24

I ChrIII er det andre konjunktioner, som bruges for at udtrykke hensigt. Den hyppigste er den simple konjunktion *at*. Ellers kan der forekomme konjunktioner *paa det* eller *paa det at*. Konjunktionen *paa det* er et oversættelseslån fra tysk, hvor denne konjunktion hedder *auf das*. I modsætning til 1500-tallet dansk kan det nuværende danske sprog ikke bruge den simple eksplikative konjunktion *at*. Ligesom præpositionen *for* er nødvendigt for at udtrykke, at handling eller tilstand er rettet mod noget, hvis præpositionsforbindelses kerne er et nomen, så er den efterhånden blevet en uundværlig del af verbet også i de tilfælde, hvor en ledsætning følger.

4.36 *Oc huo som høster hand faar Løen / oc samler Fruct til det euige Liff / **Paa det** de skulle glæde sig met huer andre / den som saar oc den som høster*

13.19 *Nu siger ieg eder det / før end det skeer / **paa det** / **at** naar det er skeet / at i skulle tro / at det er ieg*

16.24 *Beder / saa skulle i faa / **at** eders glæde skal vere fuldkommen.*

Forekomster af konjunktionen *at*: 1.19, 3.17, 3.20, 3.21, 4.15, 5.14, 5.20, 5.36, 5.40, 6.5, 6.12, 6.15, 6.28, 6.38, 7.3, 7.32, 8.59, 9.3, 9.36, 10.10, 10.31, 11.4, 11.16, 11.42, 11.57, 12.35, 12.40, 12.42, 12.47, 13.15, 13.24, 14.16, 15.2, 15.11, 15.16, 15.25, 16.1, 16.24, 16.33, 17.11, 17.12, 17.22, 17.23, 17.24, 19.4, 19.28, 19.36, 20.31

Forekomster af konjunktionen *paa det*: 5.23, 5.34, 6.30, 7.23, 8.6, 10.38, 11.15, 12.36, 12.46, 14.3, 14.13, 14.29, 17.2, 17.13, 17.19, 17.26, 18.28, 19.35

Forekomster af *paa det at*: 1.7, 3.15, 3.16, 9.39, 16.4, 17.1

Denne distribution af konjunktioner i ChrIII svarer til Luthers brug af konjunktioner *das for at* og *auf das for paa det* og *paa det at*.

6.4 Relativ-sætninger

Relativ-sætninger er defineret lige hos Diderichsen og Arndt. Det er ledsætninger, som er bestemmelser, eller med andre ord adled til nominalled. De hyppigste bindeord i nudansk er relative pronominer *der* og *som*.⁴⁸ Bindeordet *der* forekommer i den nuværende danske sprog kun i de relativ-sætninger, hvor det fungerer som subjekt. Bindeordet *som* kan derimod fungere både som subjekt eller det direkte eller indirekte objekt eller som komplement i præpositionsforbindelser.

⁴⁸ Diderichsen regner dem hellere til konjunktioner end til pronominer, se Diderichsen, s. 72.

Hvis vi undersøger ChrIII, kan vi konstatere, at det er næsten kun *som*, som fungerer som bindeord i relativ-sætninger. Relativ-pronomen *der* finder vi kun i et par tilfælde, og det fungerer ofte som subjektet i ledsætningen og indleder en relativ-sætning, som er afhængig af et led i en anden relativ-sætning.

6.4.1 *der*-sætninger i ChrIII

Det første eksempel (1.9) viser en stor forskel i meningen i de to oversættelser. I ChrIII kan vi se, at *der*-sætningen knyttes til ordet *Menniske*, mens DR har kun en ledsætning. Denne forskel er forårsaget af forskellige grundtekste for oversættelsesarbejde. Vi finder nemlig den samme konstruktion, som er i 1.9 i ChrIII, i både Luthers Bibel og Vulgata.

1.9 *Lyset, det sande lys, som oplyser ethvert menneske, var ved at komme til verden*

1.9 *Det vaar det sande Liuss / som opliuser alle Menniske **der** komme i Verden.*

Den anden forekomst er lige i DR og ChrIII:

6.13 *Så samlede de dem sammen og fyldte tolv kurve med de stykker af de fem bygbrød, som var tilovers efter dem, **der** havde spist.*

6.13 *Da samlede de / oc fyllede toloff Kurffue met Leffninger / aff de fem Bygbrød / som de leffnede / **der** finge mad.*

I disse to eksempler er grunden for brugen af forskellige konjunktioner den at undgå gentagelsen af den samme konjunktion i en sætning.

I to andre eksempler er konjunktionen *der* brugt i relativ-sætninger, hvor konjunktionen *der* står som objektet, dvs. i den position, hvor denne konjunktion ikke må bruges i det moderne danske sprog. Det kan betyde, at denne konjunktion endnu ikke har haft en given position iblandt konjunktioner i relativ-sætninger, men har prøvet langsomt at opnå en ny funktion som den almindeligt brugte konjunktion i relativ-sætninger. Men for at underbygge denne hypotese er forskningskorpus ikke stort nok.

13.24 *at hand skulde vdsporie / huem det vaar / **der** hand talede om:*

21.10 *Tager hid aff Fiskene / **der** i nu finge.*

I DR er konjunktionen i disse tilfælde udeladt.

6.4.2 *hvis*-sætninger

Det relative pronomen *hvis* kan betragtes som genitivform af det relative pronomen *som*, og kan stå i relativ-sætninger som genitiv-repræsentant af kerneled, som står i helsætningen. I DR finder vi kun to forekomster:

4.46 *Der var en kongelig embedsmand, hvis søn lå syg i Kapernaum*

6.42 *Er det ikke Jesus, Josefs søn, hvis far og mor vi kender?*

I en af disse eksempler er *hvis* i ChrIII også brugt:

6.42 *Er icke denne Ihesus Iosephs søn / hues Fader oc Moder wi kende:*

I 4.46 finder vi sætningerne i sideordnende forhold. Det er lidt overraskende, fordi der findes relativ-sætningen både hos Luther og i Vulgata:

4.46 *Oc der vaar en Kongelig Mand / hans søn laa siug i Capernaum.*

Andre forekomster i ChrIII:

1.27 *huilcken der haffuer veret faare mig / Hues Skotuenge ieg er icke verdig til at opløse*

18.26 *En aff den ypperste Prestis Suenne / hues frende Peder haffde hugget Øret aff / siger*

I DR finder vi i det første tilfælde en sideordnede sætninger, i den anden en relativ-sætning, som ikke knytter sig med en genitiv-pronomen.

6.4.3 Inddeling efter fællesleds distribution

Den normale konstruktion i dansk er den, hvor fællesled er repræsenteret kun i den overordnede sætning og ledsætningen er indledt med konjunktionen *som* eller *der*.⁴⁹

6.4.3.1 *den, der* versus *hvo som*

I Bibelen kan vi finde en stor gruppe af lignende eksempler, nemlig dem, som udtrykker en almindeligt gældende regel, som er indledt i DR med pronominal grupper *den, der* eller *enhver, som*. Gruppen *den, der* finder vi i cirka 50 forekomster, gruppen *enhver, som* i 12.

3.18 *Den, der tror på ham, dømmes ikke; den, der ikke tror, er allerede dømt*

6.45 *Enhver, som har hørt og lært af Faderen, kommer til mig.*

⁴⁹ Se Diderichsen, s.209.

I ChrIII er det gruppen *huo som*, der svarer til denne konstruktion.

3.18 *Huo som tror paa hannem / **hand** skal icke dømmis*

6.45 *Huo som hører det nu aff Faderen / och lærer det / **hand** kommer til mig.*

Relativ-sætningen i disse tilfælde står i ekstrapositionen.⁵⁰ Den typiske fællesled i helsætningen er det personale pronomen *hand*, som i disse tilfælde udfører funktionen af et relativ-pronomen. Men hvis denne type af relativ-sætninger er underordnet en allerede underordnet sætning, falder muligheden at sætte ledsætningen i ekstraposition bort, derfor findes der ikke fællesled i den overordnede sætning

6.40 *at / huo som see Sønnen / oc tror paa hannem / skal haffue det euige Liff*

6.50 *paa det / huo som der aff æder / icke skal dø*

12.46 *paa det / huo som tror paa mig / skal icke bliffue i Mørcket*

Hvis ledsætningen fungerer som bestemmelsen til objektet i helsætningen og er placeret foran helsætningen, står ledsætningen i ekstraposition i både DR og ChrIII. I DR er objektet udtrykt med objekt-formen af det personale pronomen *hand*, dvs. *ham*⁵¹, i ChrIII er det udtrykt med relativ-pronomen *den*:

9.31 *men den, der frygter Gud og gør hans vilje, **ham** hører han på.*

12.26 *Den, der tjener mig, **ham** skal Faderen ære.*

12.47 *Og den, der hører mine ord og ikke holder fast ved dem, **ham** dømmes jeg ikke med undtagelsen i 6.37 og den, der kommer til mig, vil jeg aldrig vise bort*

6.37 *oc huo som kommer til mig / **den** skal ieg icke vdstøde.*

12.26 *Oc huo som mig skal tiene / **den** skal min Fader ære.*

12.47 *Oc huo som hører mine ord / oc tror icke / **den** skal ieg icke dømme*

(i 9.31 finder vi i ChrIII en betingelsessætning)

I følgende tilfælde er konjunktiongruppe reduceret kun til relativ-pronomen *huo*:

12.48 *Huo mig foracter / oc anammer icke mine ord / Hand haffuer allerede den hannem dømmes*

14.9 *huo Mig seer / hand seer Faderen*

14.21 *Oc huo mig elsker / hand skal elskis aff min Fader*

⁵⁰ jf. kap. 3.2.6.1

⁵¹ Dvs. den eneste objekt-form, der findes iblant pronominer og som kan knyttes til demonstrativ-pronomen i ental og som er umarkeret (i modsætningen *ham:hende* er det den feminine form, som er betegnet som markeret).

14.23 *Huo mig elsker / hand holder mine ord*

14.24 *Men huo mig icke elsker / hand holder icke mine ord.*

15.23 *Huo mig hader / hand hader oc min Fader.*

Hvorfor det er netop disse sætninger, der har en reduceret konjunktiongruppe, er svært at besvare. De over 50 forekomster af gruppen *huo som...hand* svarer – ligesom denne reduceret konjunktiongruppe *huo...hand* – til Luthers konjunktioner *wer...der*.⁵²

6.4.4 Relativ-sætninger indledte med relativ-adverbium

Bestemmelser til nominalled kan udtrykke steds- eller tidsangivelse og er indledt med relativ-adverbier *hvor* og *da*.

4.20 *Vore fædre har tilbedt Gud på dette bjerg, men I siger, at **stedet, hvor** man skal tilbede ham, er i Jerusalem.*

6.23 *Fra Tiberias kom der andre både hen i nærheden af **det sted, hvor** de havde spist brødet*

4.53 *Da forstod faderen, at det var sket netop **i den time, da** Jesus havde sagt*

I ChrIII er disse ledsætninger ofte indledt med konjunktionen *som*:

4.20 *Vore Fedre haffue tilbedet paa dette Bierg / oc i sige / I Ierusalem er **den Sted / som** mand skal tilbede*

6.23 *Och der komme andre skib fra Tiberias hart **til den Sted / som** de ode Brød*

I det sidste eksempel er en relativ-adverbium erstattet med en præpositionsforbindelse med relativ-pronomen *huilcken*:

4.53 *Da merckte Faderen / at det vaar **ved den time / i huilcken** Ihesus haffde sagt*

Flere tilfælde i DR, som er indledt med relativ-adverbium *hvor*, er i ChrIII erstattet med sætningen, som er indledt med konjunktiongruppen *der som*. Det er tvivlsomt, om vi kan betragte denne gruppe som en helhed, eller om vi kan dele den i to dele – stedsadverbium *der* og konjunktionen *som*.

4.46 *Han kom nu atter til Kana i Galilæa, **hvor** han havde gjort vand til vin*

12.1 *Seks dage før påske kom Jesus til Betania, **hvor** Lazarus boede*

⁵² En forklaring kan være semantisk. De fleste af disse tilfælde er knyttet til verber, som udtrykker følelser, som *elske, hade*. Men der findes et eksempel, som modsvarer det:
12.25 *Huo som elsker sit Liff / hand skal miste det. Oc huo som hader sit Liff i denne Verden / hand skal foruare det til det euige Liff.*

4.46 *Oc Ihesus kom atter til Cana i Galilea / **der som** hand haffde giort vand til Vin*

12.1 *Sex dage faare Paaske / kom Ihesus til Bethaniam / **der som** Lazarus vaar død*

6.4.5 Relativ-sætninger med udeladt konjunktion

I nogle tilfælde er det muligt at udelade konjunktionen, som knytter relativ-sætningen til den overordnede sætning. Det drejer sig om de tilfælde, hvor sætningsled, ledsætningen knytter sig til, er objektet for ledsætningen.

12.48 ***Det ord, jeg har talt, det skal dømme ham på den yderste dag***

12.48 ***det Ord / som ieg talede / det skal dømme hannem paa den Yderste dag***

At det er en helt almindelig foreteelse i det moderne dansk, viser en stor række af eksempler: 2.23, 3.2, 4.14, 4.18, 4.38, 4.45, 5.32, 5.36, 6.2, 6.14, 6.29, 6.39, 6.51, 6.63, 7.3, 10.25, 13.26, 14.10, 14.12, 14.24, 15.3, 17.2, 17.4, 17.5, 17.6, 17.8, 17.9, 17.22, 18.9, 18.32, 19.26

Disse eksempler er alle indledt med konjunktionen *som* i ChrIII.

Eksempler med udeladt konjunktion i ChrIII har ingen parallel i det nuværende danske sprog. De udelader nemlig relativ-pronomen, som fungerer som subjektet i ledsætningen:

4.24 *Gud er en Aand / oc **de hannem tilbede** / de skulle tilbede hannem i Aanden oc i Sand*

12.48 *Huo mig foracter / oc anammer icke mine ord / Hand haffuer allerede **den hannem dømmer***

Disse sætninger er kalker fra Luthers Bibel, hvor ledsætninger også ikke er helt igennemskuelige, jf. 12.48 *Wer mich verachtet / vnd nimpt meine wort nicht auff / Der hat schon **der jn richtet.***

6.4.6 Tvetydige relativ-sætninger i ChrIII

Det er ikke usædvanligt, at relativ-sætninger i ChrIII ikke står i nærheden af ordet, de knytter sig til. I nogle tilfælde kan det derfor være tvivlsom⁵³, hvilken ord de hører til, fx:

17.2 *Paa det hand skal giffue **dem** alle det euige **Liff** / **som** du haffuer giffuit hannem*

⁵³ I nogle tilfælde kan denne tvetydighed være også morsom, fx:

8.3 *Men de Scrifftkloge oc Phariseer / ledde en Quinde til hannem / som vaar greben i Hoer*

Den mand, som er omtalt i denne vers, er nemlig Jesus. Og hvem var ”greben i Hoer”? Jesus, eller kvinden?

Det er svært at bestemme, om relativ-sætningen knytter sig til ordet *dem*, eller til ordet *Liff*. I DR er denne tvetydighed udryddet ved brug af præpositionsforbindelse:

17.2 *for at han kan give evigt liv til alle dem, du har givet ham.*

6.5 Adverbielle ledsætninger

Disse ledsætninger fungerer i helsætningen som adverbialled og kan inddeles i flere grupper efter deres indhold. Jeg vil beskæftige mig med tidsledsætninger og betingelses- og indrømmelsesledsætninger

6.5.1 Temporale sætninger

Først vil jeg beskæftige mig med distributionen af de hyppigste konjunktioner brugt i bibeloversættelser og derefter vil jeg give en kort oversigt over tempora i disse sætninger.

6.5.1.1 *da*-sætninger

For at referere til en begivenhed, der foregik i datiden, bruges hyppigst en temporal sætning indledt med konjunktionen *da*. I ChrIII finder vi mange forekomster, hvor *da* er erstattet med konjunktionen *der*.⁵⁴

1.42 *Han tog ham med hen til Jesus. Da Jesus så ham, sagde han*

1.42 *oc ledde hannem til Ihesum. Der Ihesus saa hannem / sagde hand*

Tilsvarende forekomster i DR og ChrIII: 2.9, 2.22, 4.1, 4.40, 4.45, 5.6, 6.12, 6.14, 6.19, 6.24, 6.25, 6.59, 8.7, 8.9, 8.20, 8.30, 9.6, 9.35, 11.4, 11.6, 11.28, 11.29, 11.33, 11.43, 12.16, 13.12, 13.21, 13.30, 13.31, 18.1, 18.6, 18.38, 19.6, 19.8, 19.13, 19.23, 19.26, 19.30, 19.33, 20.22, 20.24, 21.7, 21.15, 21.18, 21.19

I ChrIII står ledsætningen ofte i ekstraposition til repræsentanten *da* i den overordnede sætning. Det kan forekomme i en kompliceret sætning, hvor det er svært for læseren eller lytteren at orientere sig i, som en slags hjælpeord, fx:

4.1-3 *Der HERREN nu fornam / at det vaar kommet faar Phariseerne / huorledis Ihesus gjorde flere Disciple end Iohannes / oc døbte 2 (end dog at Ihesus døbte icke selff / men hans Disciple) 3 da forlod hand det land Iudea*

Denne slags hjælpeord kan vi finde i DR:

⁵⁴ Som den specielt bibelske tidskonjunktion blev *der* anvendt indtil 1907, se Skautrup II, s. 202

4.1-3 **Da** nu Jesus fik at vide, at farisæerne havde hørt, at han vandt flere disciple og døbte flere end Johannes 2 – det var ganske vist ikke Jesus selv, men hans disciple, der døbte –3 så forlod han Judæa og vendte tilbage til Galilæa.

Men repræsentanten *da* kan vi finde i helt overskuelige sætninger i ChrIII:

6.12 *Oc **der** de vaare mætte / **da** sagde hand til sine Disciple*

6.5.1.2 før-sætninger

Ledsætninger, der udtrykker fortid, er indledt med konjunktioner *før* eller *inden*. Konjunktionen *inden* findes kun i et eksempel.

1.48 *Jeg så dig, **før** Filip kaldte på dig, mens du var under figentræet.*

13.19 *Jeg siger det til jer allerede nu, **inden** det sker*

Andre forekomster af *før*: 4.49, 8.58, 9.18, 13.38, 14.29, 17.5, 17.24

I ChrIII er den hyppigste konjunktion *før end*. Vi kan finde også konjunktionen *før*, men *inden* forekommer i Johannes' evangelium ikke.

1.48 ***Før end** Philippus kallede dig / der du vaast vnder Figen træet / da saa ieg dig*

13.19 *Nu siger ieg eder det / **før end** det skeer*

Forekomster af *før end*: 8.58, 9.18, 14.29, 17.24

forekomster af *før*: 4.49, 13.38, 17.5

I 7.51 står der en indrømmelsessætning. Men i ChrIII er det en temporal sætning, helt i overensstemmelse med Luthers Bibel.

7.51 *Vores lov dømmer da ikke et menneske, **uden at** man først har hørt på ham og fået rede på, hvad han har gjort?*

7.51 *Dømmer oc vor Low it Menniske / **før end** mand forhører hannem / huad hand gør:*

6.5.1.3 til-sætninger

Der findes kun en forekomst af ledsætning, som udtrykker, til hvilken tidspunkt i fremtiden handlingen forløber, og den er lige i DR og i ChrIII.

21.22 *Hvis jeg vil, at han skal leve, **til** jeg kommer, hvad angår det så dig?*

21.22 *Der som ieg vil at hand skal bliffue / **indtil** ieg kommer / huad kommer det dig ved:*

6.5.1.4 Ledsætninger indledt med konjunktionen *efter at*

Disse ledsætninger udtrykker fortiden af ledsætningens handling i forhold til handlingen i hovedsætning. De tilføjes med konjunktionen *efter at*.

Vi finder fem forekomster i DR, men kun to i ChrIII.

5.4 *Den første, der kom ned i vandet, **efter at** det var bragt i oprør, blev rask*

21.14 *Det var nu tredje gang, Jesus åbenbarede sig for disciplene, **efter at** han var opstået fra de døde.*

Andre forekomster: 4.54, 6.23, 7.10

5.4 *Huo som stigede nu først ind vdi / **effter at** vandet vaar rørt / hand bleff helbrede*

21.14 *Det er nu den tredie gong / at Ihesus er obenbaret faar sine Disciple / **effter** hand er opstanden fra de Døde.*

I 4.54 og 7.10 er der brugt konjunktionen *der*, dvs. den, som kun placerer handlingen i datiden, men som ikke fremhæver handlingernes rækkefølge i tidsforløb. I 6.23 er tidsbestemmelsen udtrykt med præpositionsforbindelse. Disse tre forekomster er helt i overensstemmelse med Luthers oversættelse. Han bruger nemlig konjunktioner *da* i 4.54 og *als* i 7.10 og præpositionsforbindelse med *durch* i 6.23.

6.5.1.5 *mens*-sætninger

I DR finder vi flere forekomster af sætninger indledt med konjunktionen *mens*. Men i ChrIII finder vi denne konjunktion ikke. Hvis vi undersøger disse sætninger nærmere, kan vi konstatere, at alle forekomster viser overensstemmelse med konjunktioner, som er brugt i Luthers Bibel.

1.48 *Jeg så dig, før Filip kaldte på dig, **mens** du var under figentræet.*

Forekomster af *mens*: 2.23, 4.51, 5.7, 7.28, 9.5, 11.56, 12.35, 12.36, 13.2, 14.25, 20.1, 20.19, 20.26

I ChrIII finder vi konjunktionen *der* (1.48, 2.23, 20.1, 20.19, 20.26), som er oversættelse af de tyske konjunktion *da* (1.48, 20.1, 20.19, 20.26), *als* (2.23) og *wenn* (5.7). Det er interessant, at den tyske konjunktion *die weil*⁵⁵ er oversat med en helt tilsvarende konstruktion *den stund*:

12.36 *Tror paa Liuset / **den stund** i haffue det*

Andre forekomster af *den stund*: 9.5, 12.35, 14.25, 17.12

⁵⁵ At det handler sig om en konjunktion er klart af sætningsleds rækkefølge: 12.36 *Gleubet an das Liecht / die weil jrs habt*. Ordgruppen *die weil* er efterfulgt af subjektet. Var den en sætningsled, måtte den efterfølges af en relativ-pronomen.

6.5.1.6 *når*-sætninger

Den temporale konjunktion *når* bruges i sætninger, som beskriver begivenheder i nutid eller i fremtid og også de handlinger, som foregår gentaget.

Mange af forekomster bruges at udtrykke begivenheder i fremtiden, fx:

4.25 *Jeg ved, at Messias skal komme» – det vil sige Kristus; »når han kommer, vil han fortælle os alt.*

8.28 *Når I får ophøjet Menneskesønnen, da skal I forstå, at jeg er den, jeg er*

I ChrIII er disse sætninger indledt også med konjunktionen *når* eller med konjunktionsgruppen *når som*:

4.25 *Ieg veed / at Messias kommer / som kaldis Christus / Naar hand kommer / da skal hand forkynde oss det altsammen*

8.28 *naar som i ophøye menniskens Søn / da skulle i forstaa at det er ieg*

Andre forekomster: 7.27, 7.31, 12.32, 13.19, 14.29, 15.26, 16.4, 16.8, 16.13, 21.18

Ledsætninger, der udtrykker gentagne handlinger, er også i begge oversættelser indledt med konjunktionen *når*:

8.44 *Han har været en morder fra begyndelsen, og han står ikke i sandheden, for der er ikke sandhed i ham. Når han farer med løgn, taler han ud fra sig selv; for løgner er han og fader til løgneren*

8.44 *Den samme er en Mordere aff begyndelsen / oc er icke bestandig i Sandhed / thi sandhed er icke i hannem. Naar hand taler Løgen / da taler hand aff sit eget / Thi hand er en Løgnere och en Fader til hende.*

Andre forekomster: 2.10, 5.7, 10.4, 16.21

Disse ledsætninger har en parallel i Luthers Bibel, hvor disse sætninger er indledt med den temporale konjunktion *wenn*.

De fleste af andre forekomster af konjunktionen *når* i DR indleder sætninger, som udtrykker betingelsen og er også erstattet med en betingelsessætning i ChrIII. Derved svarer de til Luthers oversættelse, hvor der findes betingelsessætninger indledte med konjunktionen *so*. Konjunktionen *når* i den nye oversættelse kan fungere også som konjunktion i de reale betingelsessætninger. Jeg vil behandle denne type af *når*-sætninger i kapitlet om betingelsessætninger (6.5.2.6).

6.5.1.7 Tempora i tidssætninger

I dette kapitel vil jeg undersøge, hvilke tempora der er brugt for at udtrykke rækkefølgen af handlinger i ledsætningen og helsætningen, og om de er brugt på den samme måde i begge oversættelser.

Da-sætninger kan inddeles i to grupper – (a) både ledsætningen og helsætningen har verbum i præteritum. Disse sætninger fremhæver ikke rækkefølgen af handlinger som skete i datiden. (b) i ledsætningen bruges plusquamperfektum for at fremhæve, at handlingen i ledsætningen er sket før end helsætningens handling, som er udtrykt med præteritum. I nogle tilfælde er den nye oversættelse ikke i overensstemmelse med oversættelsen fra 1500-tallet. ChrIII bruger oftere grundtypen med præteritum i begge sætninger. Det nuværende danske sprog har udviklet et overskueligt system af grammatisk tidsfølge, hvor sammensatte verbalformer – perfektum og plusquamperfektum – har den evne at udtrykke fortid. Derfor foretrækkes sætninger med plusquamperfektum i den nye oversættelse.

En interessant foreteelse er det, at der ofte i begge oversættelser⁵⁶ bruges præsens i helsætningen på det sted, hvor vi ville forvente præteritum. Det drejer sig om speciel brug af præsens som fortællelid, fx:

21.15 *Da de havde spist, siger Jesus til Simon Peter: »Simon, Johannes' søn, elsker du mig mere end de andre?« Han svarede: »Ja, Herre, du ved, at jeg har dig kær.« Jesus sagde til ham: »Vogt mine lam!«*

Denne foreteelse, at der står nutid på datidens plads, finder vi både hos Luther og i Vulgata.

Før-sætninger kan også have begge sætninger i præteritum (1.48, 9.18, 17.5), fordi det er ikke nødvendigt at fremhæve handlingens rækkefølge, siden den allerede er udtrykt i konjunktionen. Begge verber i præsens finder vi i eksempel 13.19. Ledsætningen bruger altså ingen markeret tid for at udtrykke handlingernes rækkefølge.

Sætninger indledte med konjunktionen *efter at* udtrykker rækkefølgen af handlinger både med konjunktion og med tempus. Hvis helsætningen er i datid, er ledsætningen i førdatid. Det gælder i begge eksempler i DR (5.4, 21.14) og i 5.4 i ChrIII. Eksemplet 21.14 i ChrIII fremhæver rækkefølgen ikke og bruger datid i begge sætninger.

Når-sætninger kan inddeles i to grupper – (a) de, som udtrykker begivenhed, som sker i fremtid, (b) de, som udtrykker gentagne handlinger. Sætninger fra gruppe (a) har ofte

⁵⁶ Forekomster er hyppigere i ChrIII. Det drejer sig ikke kun om temporale sætninger. Denne tendens er øjnepfaldende i hele evangelium.

præsens i ledsætningen, og helsætningen udtrykker fremtid med verballed sammensat af hjælpeverbum *skal* eller *vil* og infinitiv. I ledsætningen kan vi finde også andre tempusformer, som fremhæver rækkefølgen af handlinger, fx førnutid:

12.32 *Og når jeg er blevet ophøjet fra jorden, vil jeg drage alle til mig.*

Men ChrIII bruger den simple nutid, som ikke fremhæver rækkefølgen af handlingerne.

Sætninger fra gruppe (b) kan have verbum i præsens både i ledsætningen og helsætningen (5.7, 8.44). Men i de fleste tilfælde, vi finder både i DR og ChrIII (2.10, 10.4, 16.21), er ledsætningen i førnutid, dvs. disse sætninger udtrykker, at handlingen i ledsætningen må være sket før end handlingen i helsætningen, fx.

10.4 *Når han har fået alle sine får ud, går han foran dem, og de følger ham, fordi de kender hans røst.*

6.5.2 Betingelsesledsætninger

I dette kapitel vil jeg beskæftige mig med sproglige midler, som bruges i det nuværende danske sprog til at udtrykke forskellige typer af betingelser. Jeg vil også sammenligne den samtidige brug af verbets former med det danske sprog af 1500-tallet. Jeg vil se nærmere på, hvilke konjunktioner er foretrukket i det nuværende dansk i sammenligning med det danske sprog i 1500-tallet.

6.5.2.1 Tre typer af betingelsessætninger

Betingelsesledsætninger er iflg. Arndt en speciel slags af adverbiale ledsætninger, iflg. Diderichsen står disse sætninger uden for modsætningen eksplikativ:implikativ. Betingelsesledsætninger udtrykker en betingelse, dvs. en omstændighed, hvis virkeliggørelse er uundværlig for hovedsætningens handlings virkeliggørelse.

Der er tre grundlæggende typer af betingelsessætninger:

1. **den reale betingelsessætning**
2. **den potentielle betingelsessætning**
3. **den irreale betingelsessætning**

Denne deling er grundlagt på sprogbrugerens holdning til muligheden for virkeliggørelsen af helsætningens handling. Men den talende forpligter sig ikke til, at helsætningens handling virkeliggør sig.

Ad 1 – disse betingelsessætninger udtrykker ofte regler, normer, vaner eller lov, dvs. handlinger, som er i en årsaglig sammenhæng ifølge menneskernes erfaringer. Sprogbrugeren accepterer sammenhængen mellem betingelsen og handlingen som real.

Ad 2 – den potentielle betingelsessætning forekommer, når sprogbrugeren ikke ved, om det fænomen, hvis virkeliggørelse er uundværlig for hovedsætningens handling virkeliggørelse, allerede er virkeliggjort/er ved at virkeliggøre sig/vil virkeliggøre sig.

Ad 3 – i den irreal betingelsessætning udtrykker sprogbrugeren, at betingelsen og også hovedsætningens handling ikke er reale, ikke kan virkeliggøre sig.

6.5.2.2 Betingelsessætninger i indoeuropæiske sprog

Mange indoeuropæiske sprog har udviklet et klart og overskueligt system for at udtrykke forskellige typer af betingelser. Det er helt forståeligt, at den reale betingelse udtrykkes med indikativ, dvs. med den verbale modus, som er fremsættende, som kun informerer, at noget eksisterer. Derimod i den potenciale betingelsessætning bruges der en anden verbal modus, som angiver en grad af sprogbrugers usikkerhed, ønske eller vilje. Denne markerede verbal modus findes også i den irreal betingelsessætning som udtryk for irrealitet, umulighed for handlingens virkeliggørelse.

Denne verbale modus kaldes forskelligt i de forskellige indoeuropæiske sprog. Det kan være konjunktiv i latin, konditional i det tjekkiske eller tyske sprog eller subjunktiv i fransk. Alle disse verbale modi har oprindelse i det protoindoeuropæiske verbale system.⁵⁷

Det samtidige danske sprog har ikke bevaret denne markerede verbal modus (med et par undtagelser af faste vendinger).

6.5.2.3 Konjunktioner i betingelsessætninger

Betingelsessætninger er de eneste ledsætninger, som kan stå uden konjunktion. Ledsætningernes ledsplacering svarer altså til den, som er brugt i totalinterrogativsætninger.

Ledsætningerne kan også indledes med en konjunktion. I DR er det konjunktionen *hvis*, i ChrIII konjunktionen *der som*. Antallet af ledsætninger med og uden konjunktion

⁵⁷ Se fx. Baldi, P.: *The Foundations of Latin*.

er cirka lig i begge oversættelser.

I ChrIII findes vi også to tilfælde af betingelsessætninger indledte med konjunktion *om*⁵⁸:

1.25 *Hui døber du da / om du est icke Christus / oc ey Elias / oc ey en Prophete:*

21.23 *Hand døer icke / Men / om ieg vil / at hand skal bliffue / indtil ieg kommer / Huad kommer det dig ved:*

Det nuværende danske sprog bruger denne konjunktion også for at indlede en betingelses- eller indrømmelsessætning, dog findes den ikke i denne oversættelse. I DR svarer sætninger med konjunktionen *når*, resp. *hvis* til disse forekomster.

6.5.2.4 De reale betingelsessætninger

Disse betingelsesbisætninger udtrykker en betingelse, hvis virkeliggørelse er fra den talendes synsvinkel helt real, dvs. den kan virkeliggøre sig. Denne type af betingelsessætninger er den hyppigste i Johannes' evangelium. Grunden for det kan være det, at det er faktisk Bibelens formål at give mennesker lover og regler for deres liv. Til denne gruppe kan vi regne også Jesu løfter og forudsigelse.

8.31 *Hvis I bliver i mit ord, er I sandelig mine disciple.*

13.8 *Peter sagde: »Aldrig i evighed skal du vaske mine fødder.« Jesus svarede: »Hvis jeg ikke vasker dig, har du ikke lod og del sammen med mig.«*

15.14 *I er mine venner, hvis I gør, hvad jeg påbyder jer.*

I ChrIII finder vi helt tilsvarende konstruktioner:

8.31 *Der som i bliffue hoss min Tale / da ere i mine rette Disciple.*

13.8 *Da sagde Petrus til hannem / Aldri skalt du to mine føder. Ihesus suarede hannem / Tor ieg dig icke / da haffuer du ingen Del met mig.*

15.14 *I ere mine Venner / der som i gøre huad ieg biuder eder.*

Løfter er ofte markeret ved brug af verbet i fremtid:

15.10 *Hvis I holder mine bud, vil I blive i min kærlighed.*

16.23 *Beder I Faderen om noget i mit navn, skal han give jer det.*

I ChrIII udtrykker disse sætninger også fremtid, men i 15.10 er det ikke fremhævet

⁵⁸ Konjunktionen *om* er beslægtet med den engelske konjunktion *if*, som også – ligesom i dansk – kan indlede både betingelsessætninger og spørgende eksplikative ledsætninger.

eksplicit, men ved brug af verbet, som allerede også peger i fremtiden.

15.10 *Der som i holde mine Bud / da **bliffue** i vdi min kærlighed.*

16.23 *Der som i bede Faderen om noget i mit Naffn / da **skal hand giffue** eder det.*

Andre forekomster af reale betingelsessætninger: 3.12, 5.31, 5.43, 6.53, 8.24, 8.54, 10.24, 10.37, 10.38, 11.12, 14.15, 15.7, 16.7, 19.12, 21.22

Det er nødvendigt at sige, at betingelsessætninger i ChrIII har en repræsentant for ledsætningen i helsætningen, dvs. relativ-adverbium *da*, næsten i alle tilfælde, hvor ledsætningen er placeret foran helsætningen:

5.31 *Der som ieg vidner om mig selff / **da** er mit vidnisbyrde icke sant.*

Den reale betingelsessætning kan også have verbet i førnutid. Denne type udtrykker, at den omstændighed, som er uundværlig for virkelliggørelsen af helsætningens handling, er allerede sket.

15.20 *Har de forfulgt mig, vil de også forfølge jer; har de holdt fast ved mit ord, vil de også holde fast ved jeres.*

18.23 *Har jeg sagt noget forkert, så bevis, at det er forkert; men er det rigtigt, hvorfor slår du mig så?*

I ChrIII finder vi enten førnutid, eller datid i disse sætninger:

15.20 *Forfulde de mig / de skulle oc forfølge eder. Hulde de mit ord / da skulle de oc holde eders.*

18.23 *Haffuer ieg talet ilde / da beuise det / at det er ont / Men haffuer ieg talet ret / hui slår du mig:*

Eksemplet 20.15 viser, hvordan betingelsessætninger må være blevet opstået. I ChrIII er verset opdelt i flere selvstændige sætninger. Det, som i DR bliver til betingelsesledsætning, er i ChrIII en selvstændig spørgsmål. Den følgende sætning forudsiger svaret *ja* på spørgsmålet. I DR er denne forudsigelse ikke eksplicit udtrykt, men omdannet i en betingelsessætning, som gør begge svar (*ja/nej*) mulige. Dette eksemplet viser også, hvorfor det er muligt at bruge spørgsmåls ledsrækkefølge i betingelsessætninger.

20.15 *Herre, hvis det er dig, der har båret ham bort, så sig mig, hvor du har lagt ham,*

så jeg kan hente ham.

20.15 *Herre / haffuer du baaret hannem bort: da sig mig / huor lagde du hannem: saa vil ieg hente hannem:*

6.5.2.5 Negative betingelsessætninger

Betingelsessætninger, som er negeret både i ledsætningen og helsætningen eller for mindst i ledsætningen, kan i ChrIII indledes med en speciel konjunktiongruppe *uden saa er, at*. I DR bruges den almindelige konjunktion *hvis* og negationen inden for sætningen.

20.25 *Hvis jeg ikke ser naglemærkerne i hans hænder og stikker min finger i naglemærkerne og stikker min hånd i hans side, tror jeg det ikke.*

20.25 *Vden saa er / at ieg seer Nafflegaffuene i hans Hender / oc stinger min Finger i Nafflegaffuene / oc stinger min Haand i hans Side / da vil ieg icke tro.*

Andre forekomster: 6.44, 6.65, 12.24, 15.4

6.5.2.6 når-sætninger

De reale betingelsessætninger er ofte meget nærm til de temporale ledsætninger i deres betydning, dvs. at forholdet mellem betingelsen og hovedsætningens handling ikke er så stærkt og kan føles som en tidskonsekvens. I disse ledsætninger bruges konjunktion *når* i betydningen *altid, når* eller *i de tilfælde*:

7.23 *Når et menneske kan omskæres på en sabbat, for at Moses' lov ikke skal brydes, hvorfor er I så vrede på mig, fordi jeg gjorde et helt menneske rask på en sabbat?*

I ChrIII finder vi i disse tilfælde betingelsessætninger, som er indledt med konjunktionen *dersom* eller som står uden konjunktion, hvilke svarer til de tyske *so*-sætninger i Luthers Bibel.

7.23 *Dersom it Menniske anammer Omskerelsen om Sabbathen / paa det Mose low skal icke brydis / Ere i da vrede paa mig / at ieg helbredede det gantske Menniske om Sabbathen:*

Andre forekomster af *når*-sætninger som fungerer som betingelsessætninger: 7.4, 8.46, 10.35, 13.14, 13.17, 14.3, 15.18, 18.8

6.5.2.7 Betingelsessætninger versus andre typer af ledsætninger

De to oversættelser adskiller sig også i nogle tilfælde, hvor betingelsessætningen finder sted kun i en af oversættelserne. Den reale betingelsessætning kan erstattes med en relativ-sætning, hvilken også kan udtrykke en almindeligt gyldig lov eller regel.

3.3 *Den, der ikke bliver født på ny, kan ikke se Guds rige.*

9.31 *Vi ved, at syndere hører Gud ikke på, men **den, der** frygter Gud og gør hans vilje, ham hører han på.*

14.14 *Beder I mig om noget i mit navn, vil jeg gøre det*

3.3 *Vden saa er / at nogen bliffuer fød paa ny / da kand hand icke see Gudz Rige*

9.31 *Oc wi vide / at Gud hører icke Syndere / Men **der som** nogen er Gudfryctig / oc gør hans vilie / den hører hand.*

14.14 ***Huad** i bede i mit Naffn / det vil ieg gøre.*

Disse forskelle i ChrIII er i overensstemmelsen med Luthers Bibel.

6.5.2.8 De potentielle betingelsessætninger

Der findes kun en potentiel betingelsessætning i Johannes' evangelium. Vi kan se, at det nuværende danske sprog bruger modalverbet *skulle* efterfulgt med infinitiv, hvad svarer til verbalform brugt i ChrIII.

21.25 *Der er også mange andre ting, Jesus har gjort; **hvis** der skulle skrives om dem én for én, tror jeg ikke, at hele verden kunne rumme de bøger, som så måtte skrives.*

21.25 *Der ere oc mange andre ting / som Ihesus gjorde / Huilcke / **der som** de skulde bescriffuis / det ene effter det andet / **da** acter ieg / at Verden skulde icke begribe de Bøger / som skulde bescriffuis.*

6.5.2.9 De irreale betingelsessætninger

Disse betingelsesbisætninger udtrykker en betingelse, som ikke kan virkeliggøre sig, fordi den er i modsætning til det, der i virkeligheden er sket. Denne modsætning kan let ses i det følgende eksempel, hvor den irreale betingelsesbisætning er efterfulgt med en real betingelsesbisætning, som benægter muligheden af den irreale betingelses virkeliggørelse, fordi virkeligheden er anderledes.

5.46-47 *Havde I troet Moses, ville I have troet mig; for det var mig, han skrev om.*
47 *Men tror I ikke hans skrifter, hvordan skal I så tro mine ord?*

5.46-47 *Der som i trode Mose / da trode i oc mig. Thi hand haffuer screffuit om mig.*
47 *Men tro i icke hans Scrifft / Huorledis skulle i tro mine ord:*

Vi kan skelne mellem to grupper af de irreale betingelsessætninger. Den ene udtrykker irrealiteten i nutiden. Det vil sige, at betingelsen er i modsætning til virkeligheden lige nu eller generelt. Den anden udtrykker irrealiteten i datiden. Det vil sige, at betingelsen var i modsætning til virkeligheden på et tidspunkt i datiden.

De irreale betingelsessætninger i nutid kendetegner sig med brug af præteritum i ledsætningen. I hovedsætningen kan der stå flere verbalformer, den hyppigste er sammensat verbalform af modalverber *ville* i datid og hovedverbets infinitiv.

8.39 *De svarede: »Vores fader er Abraham.« Jesus sagde til dem: »Hvis **I** var Abrahams børn, **ville I** gøre Abrahams gerninger.*

Andre eksempler: 4.10. 8.19, 8.42, 9.32, 14.2, 14.28, 15.19, 18.36

I ChrIII finder vi i ledsætninger sådanne former, som ligner præteritum. Det er nemlig ikke muligt at skelne mellem disse former, hvis verber står i flertal.

15.19 ***Vaare** i aff Verden / da elskte Verden det hende tilhørde*

Men hvis vi undersøger alle forekomster nærmere, kan vi konstatere, at formerne, som optræder i ental, har en særlig form:

8.42 ***vaare** Gud eders fader / da elskte i mig*

18. 36 ***Vaare** mit Rige aff denne Verden / mine Tienere skulde stride der faare / at ...*

Derfor kan vi antage, at der findes en særlig konjunktiv-form i disse sætninger.

De irreale betingelsessætninger i datiden er kendetegnet ved brug af plusquamperfektum i ledsætningen. I hovedsætningen står der en tid, som også placerer handlingen i fortid, dvs. præteritum eller plusquamperfektum.

11.21 *Herre, **havde du været** her, **var** min bror ikke død.*

15.22 ***Var jeg ikke kommet** og havde talt til dem, **havde de ikke haft** synd; men nu har de ingen undskyldning for deres synd.*

Ligesom ved de irreale betingelsessætninger i nutid er der også i disse sætninger brugt den særlige konjunktiv-form i ChrIII både i ledsætningen og hovedsætningen:

11.21 *HERRE / **haffde du været** her / da **vaare** min Broder icke død*

15.22 *Der som **ieg vaare icke kommen** / oc haffde sagt dem det / da **haffde** de ingen synd. Men nu kunde de inted finde paa / at aarsage deris synd met.*

Andre forekomster: 15.24, 19.11, 18.30

6.5.3 Indrømmelsessætninger

Disse sætninger udtrykker benægtelsen af betingelsen, som er ytret i ledsætningen, dvs. at kausaliteten mellem de to handlinger i ledsætningen og hovedsætningen fungerer ikke.

I Johannes' evangelium finder vi kun et par eksempler:

11.25 *den, der tror på mig, skal leve, om han end dør.*

12.37 *Skønt han havde gjort så mange tegn for øjnene af dem, troede de ikke på ham.*

21.11 *Simon Peter gik op i båden og trak nettet på land, det var fyldt med store fisk, 153 i alt; men skønt der var så mange, revnede nettet ikke.*

11.25 *huo som tror paa Mig / hand skal leffue / alligeuel at hand døer*

12.37 *Oc alligeuel at hand gjorde saadanne Tegen faar dem / saa trode de dog icke paa hannem.*

21.11 *Simon Petrus stigede ind / oc drog Garnet paa Landet / fult aff store Fiske / hundrede oc tre oc halfftradiesinds tiue. Oc alligeuel at de vaare saa mange / sønderreffs dog Garnet icke.*

Konjunktioner i disse sætninger er *skønt* og *om end* i DR og *alligeuel at* i ChrIII. Konjunktionen *skønt* har udviklet sig fra adverbium *skønt*, som har oprindelse i det tyske adverbium *schon*. I dag er dets brug kun konjunktionel. I modsætning til dette fungerer ordet *alligevel* i det nuværende danske sprog kun som adverbium. Det sætter sætningen i forhold til foregående ytringer og udtrykker modsætning til det, som ytringen implicerer.

To andre eksempler finder vi i DR, hvor de er indledt med konjunktionen *selv om*, men i ChrIII står der sætninger indledte med konjunktionen *der som*, dvs. med *den*, som er brugt i betingelsessætninger. Hvis vi undersøger konteksten, som sætningerne forekommer i, kan vi se, at ledsætningen benægter kausaliteten som er impliceret fra forrige sætning.

8.13-14 *Da sagde farisæerne til ham: »Du vidner om dig selv; dit vidnesbyrd er ikke gyldigt.« 14 Jesus svarede: »Selv om jeg også vidner om mig selv, er mit vidnesbyrd gyldigt, for jeg ved, hvor jeg er kommet fra*

8.15-16 *I dømmet efter det ydre, jeg dømmet ingen. 16 Men selv om jeg også dømmet, er min dom sand, for jeg er ikke alene*

8.14 *der som* ieg vidner om mig selff / da er mit vidnisbyrde sant / Thi ieg veed hueden ieg kom

8.16 Oc *der som* ieg dømmmer / da er min dom ret / Thi ieg er icke alene

Sætningerne i ChrIII er påvirket af Luthers oversættelse, hvor der findes ledsætninger indledte med betingelseskonjunktionen *so*.

6.6 Opsummering

I dette kapitel har jeg beskæftiget mig med distribution af konjunktioner i udvalgte ledsætninger. Jeg har fokuseret på overenstemmelser mellem de to oversættelser, men jeg har også påpeget forskeller mellem dem og deres mulige årsag.

I den store træk er oversættelsen fra 1550 forståelig for den moderne danske sprogbruger. Eksplikative konjunktioner *at* og *om* er bevaret i sproget indtil nu og brugt i eksplikative sætninger både nu og i 1500-tallet. Relativ-pronominer, som indleder spørgende eksplikative sætninger, har i nogle tilfælde forandret sig i formen (fx. *huorledis* versus *hvordan*), men er brugt på en lignende måde. Konjunktiongrupper med *at* er dannet af andre enheder i 1500-tallet end nu.

I relativ-sætninger var den mest brugte konjunktion i 1500-tallet *som*, men den nuværende danske sprog bruger både *som* og *der*. *Der* i Christian III's Bibel findes kun sporadisk og ofte kun i specielle tilfælde. Jeg har også vist nogle interessante tilfælde fra Christian III's Bibel. Udeladelse af konjunktioner i relativ-sætninger i den nye oversættelse er underordnet faste regler, i Christian III's Bibel finder vi dem på helt overraskende steder. I nogle tilfælde er forståelsen formindsket af tvetydighed af uoverskuelig tilknytning af ledsætningen til hovedsætningens led.

Temporale ledsætninger viser en stor grad af uoverenstemmelsen i brug af konjunktioner. Man kan sige, at næsten alle afvigelser fra den nye oversættelse, og det gælder ikke kun for temporale sætninger, er forårsaget af den stærke indflydelse af Luthers Bibel. Der kan nemlig findes klare oversættelseslån fra den tyske grundtekst (fx konjunktionen *den stund*).

I betingelsessætninger i Christian III's Bibel har jeg påpeget særskilte verbalformer, som sandsynligvis er relikter af den gradvis forsvindende verbalmodus konjunktiv.

7 Latiniserede⁵⁹ proprier

Bøjningen af danske substantiver er blevet meget forenkelt.⁶⁰ I det nuværende danske sprog bøjes nominer kun i tal (der skelnes mellem ental og flertal), bestemthed (mellem den bestemte og den ubestemte form) og kasus (mellem nominativ og genitiv). Den næsten eneste relikv af andre kasusformer kan vi finde ved personlige pronominer, hvor der findes en form mere - nemlig den oprindelige dativ/akkusativ, i det moderne danske sprog brugt som det direkte og indirekte objekt i en sætning. Derfor er det meget interessant, at der også forekommer usædvanlige endelser i Bibelen ved de proprier, som stammer fra hebraisk, græsk eller latin.

7.1 Forekomster i DR

I DR er det kun en form, der afviger fra de sædvanlige former. Det drejer sig om genitiv af navnet Jesus:

2.1, 2.3 *Jesu mor*

18.32 *Jesu ord*

Man kan antage, at grunden til det, at det var præcis denne form, der er bevaret indtil nu, er for det første, at genitiven er den eneste kasus, der er også bevaret i det nuværende danske sprog, og for det andet, at ordet Jesus er det vigtigste, og derfor mest brugte navn i det kristne samfund. Den ubrudte tradition har altså bevaret denne usystematisk form.

7.2 Forekomster i ChrIII

Derimod kan vi finde forskellige tilfælde af bøjede latiniserede proprier i ChrIII. Det interessante ved disse eksempler er, at bøjningsendelser er i mange tilfælde lånt fra latin⁶¹.

7.2.1 Den latinske genitiv

Hvis vi undersøger det vigtigste navn, *Jesus*, kan vi finde følgende eksempler. Genitivens form er den samme, som bruges i det nuværende danske sprog. De ovenfor

⁵⁹ Selv om de fleste proprier i Bibelen stammer fra hebraisk eller græsk, er de kommet til Europa i latinske oversættelser og derfor i latiniseret form. Mange af disse proprier blev i de første latinske oversættelser indføjet i en af latinske bøjnings-paradigmer.

⁶⁰ Forandringer og forenklingen i kasusbøjningen ved substantiver gennemførtes i perioden, som kaldes ældre middeldansk og som strækker sig fra 1100 – 1350. Resultatet var en grundform, som erstattede nominativ, akkusativ og dativ, og en form for genitiv. Relikter af forskellige kasusendelser er bevaret i visse faste forbindelser. Se nærmere i Skautrup I, s. 266-268.

⁶¹ Oversigten over latinske deklinationer kan man finde i fx Novotný, F.: *Základní latinská mluvnice*.

omtalte eksempler ser lige ud:

2.1, 2.3 *Ihesu Moder*

18.32 *Ihesu ord*

Andre forekomster i ChrIII: 11.35, 12.3, 13.23, 13.25, 19.25, 19.38, 19.40, 20.7, 20.12

Denne genitivform afviger fra de sædvanlige former af substantiver af 4. deklination, hvortil ordet *Jesus* tilhører. Men vi kan allerede finde denne afvigende form i den latinske oversættelse – Vulgata. Ved andre proprier finder vi former, som i deres former svarer til de sædvanlige latinske former, fx:

1.19 *Oc dette er Iohannis vidnisbyrd*

1.40 *En aff de Tho / [...] / vaar Andreas **Simonis Petri** Broder*

11.1 *Oc der laa en siug / som hed Lazarus aff Bethania / i **Marie** oc hendis søsters **Marthe** By*

Andre forekomster: 3.25, 5.36, 6.8

Ved de navne, som ikke let kan inddeles i latinske deklinationer, finder vi enten ubøjede former, eller den danske genitivform, som ender på -s:

9.28 *Wi ere Mose Disciple*

6.42 *Er icke denne Ihesus Iosephs søn*

8.33 *wi er Abrahams Sæd*

7.2.2 Den latinske akkusativ

I ChrIII optræder akkusativform med den latinske endelse *-m*. Den er brugt, når ordet fungerer i sætningen som den direkte objekt efter verberne som *elske, finde, se* osv. Denne endelse kan vi finde ved alle navne, som allerede har fået en latiniserede form, som typisk ender i nominativ på *-us* ved maskuliner, eller på *-a* ved femininer⁶².

1.37 *Oc tho aff hans Disciple hørde hannem tale / oc effterfulde Ihesum.*

1.45 *Wi haffue fundet den / om huilcken Mose haffuer screffuit i Lowen oc Propheterne / Ihesum*

5.16 *Der faare forfulde Iøderne Ihesum*

11.5 *Oc Ihesus elskte Martham / oc hendis søster oc Lazarum*

12.9 *men at de vilde ocsaa see Lazarum*

12.10 *Men de ypperste Prester haffde i sinde / at sla Lazarum ihiel*

⁶² I de traditionelle latinske grammatiker hører disse substantiver til 1. og 2. deklination.

12.17 *Men det Folck som vaar met hannem / der hand robte Lazarum aff Graffuen*

19.23 *Oc Stridzmendene / der de haffde kaarsfest Ihesum*

19.31 *da bade de Pilatum*

Andre forekomster: 1.40, 1.43, 11.31, 12.21, 17.3, 18.12, 18.19, 18.28, 18.33, 18.40, 19.1, 19.13, 19.16, 19.18, 19.38, 19.42

I DR står der den sædvanlige nominativ *Jesus, Marta, Lazarus, Pilatus* osv.

Akkusativen finder vi også i de syntaktiske strukturer, som kaldes infinitiv-neksus. I det nuværende danske sprog kan vi iagttage, at denne struktur faktisk indeholder akkusativen, hvad vi kan se, hvis der forekommer et personligt pronomen som neksussubjekt, fx *jeg hørte toget komme* versus *jeg hørte dig komme*⁶³. Derfor er det logisk, at vi i ChrIII kan finde disse strukturer udfyldt med neksussubjekt i akkusativ:

1.29 *Den anden dag / seer Iohannes **Ihesum komme** til sig*

1.36 *Oc som hand saa **Ihesum vandre***

6.19 *da saae de **Ihesum gaa** paa Haffuit*

20.14 *Oc som hun det sagde / vende hun sig tilbage / oc seer **Ihesum staa***

Ved de proprier, som har den sædvanlige latinske endelse *-us* eller *-a*, er kasusbøjningen i ChrIII helt konsekvent. Men ved andre proprier, hvis form ikke er blevet latiniseret⁶⁴, forekommer der både bøjede og ubøjede form.

Det hebraiske navn *Nathanael*, som ikke har fået en latiniseret endelse, viser ingen forskel mellem nominativ og akkusativ. Akkusativen finder vi i Chr III i 1.45 og nominativen forekommer i 1.46:

1.45 *Philippus finder Nathanael*

1.46 *Oc Nathanael sagde til hannem*

I 1.45 er det helt klart, at det er *Philippus*, der er subjektet, fordi den bærer den nominative endelse *-us*. I 1.46 er der intet andet led end *Nathanael*, der kunne danne subjektet.

⁶³ Se kap. 3.2.7.

⁶⁴ Det er de fleste af navne med hebraisk eller aramaisk oprindelse.

7.2.3 Præpositionsforbindelser med latiniserede proprier

Det nuværende danske sprog bruger ingen speciel ordform efter præpositioner. Her står altid grundformen af ordet, dvs. nominativ. I ChrIII forekommer der præpositionsforbindelser, som indeholder bøjede former af latiniserede proprier.

Den ene form, vi kan finde, er den samme akkusativform, som også er brugt ved direkte objekter. Denne form optræder efter præpositioner *efter*, *ved*, *igennem* og *til*.

1.17 *Thi Lowen er giffuen ved Mose / Naade oc Sandhed er bleffuen ved Ihesum Christum.*

1.42 *oc ledde hannem til Ihesum*

3.26 *Oc de komme til Iohannem*

4.3 *da forlod hand det land Iudea / oc drog til Galileam igen*

4.4 *Men hand skulde reyse igennem Samariam*

4.43 *Men tho dage der effter / drog hand ud der fra / oc drog til Galileam*

4.45 *Der hand kom nu i Galilea*

4.47 *Denne hørde / at Ihesus kom aff Iudea i Galileam*

6.24 *da traadde de oc i skiber / oc komme til Capernaum / oc lete effter Ihesum*

11.56 *Da stode de / oc spurde effter Ihesum*

Hvis vi prøver at svare på spørgsmålet, hvorfor det er akkusativ, der er brugt i disse forbindelser, er det nødvendigt at se nærmere i Hieronymus' latinske og Luthers tyske oversættelser. Hvad angår præpositionen *til*, kan vi se, at den svarer til den tyske *zu*, som hos Luther er efterfulgt med ordet i dativ, men med latinske endelser (fx *zu Ihesu*, *zu Philippo*), men i den latinske version kan vi se, at der ofte bruges præposition *ad*, som styrer akkusativ. Akkusativen er nemlig den kasus i latin, og også i tysk, som bruges til at udtrykke retning, den, som bruges, når det skal svares på spørgsmålet: Hvorhen?

Akkusativen efter præposition *til* kan vi finde i næsten alle forekomster. Der er to undtagelser. Den ene er 5.33, den anden 20.27:

5.33 *I sende til Iohannes*

20.27 *Der effter siger hand til Thoma*

Det, at der ikke forekommer bøjede form i 5.33, er sandsynligvis kun en fejl. Vi kan finde den bøjede form i 3.26 (se ovre). Hos Luther og Hieronymus er denne forekomst ingen undtagelse. Hos Luther finder vi dativ efter præpositionen *zu*, i Vulgata står

akkusativ efter præpositionen *ad*.

Eksemplet 20.27 har måske overtaget formen fra Luthers oversættelse. Der lyder det "*Darnach spricht er zu Thoma*". I Vulgata finder vi dativ, som er den korrekte kasus for indirekte objekt. Denne opfattelse behøver dog en nærmere og mere omfattende undersøgelse. Navnet *Thomas* kan nemlig ikke så let inddeles i en af latinske deklinationsgrupper. Sådanne proprier bøjes i de fleste tilfælde ikke, fx:

18.13 *oc førde hannem først til Annas*

18.24 *Oc Annas sende hannem bunden til den ypperste Prest Caiphaz*

Som en undtagelse eller en fejl kan vi betegne dette eksempel:

11.19 *Oc der vaare mange Iøder komne til Martha oc Maria*

Andre eksempler af bøjede former i præpositionsforbindelser med *til*: 3.2, 3.26, 6.5, 7.3, 11.7, 11.21, 12.1, 12.21, 13.6, 18.24, 19.9, 19.21, 19.33, 19.39, 20.2, 21.21

I 1.17 er præpositionen *ved* brugt med to forskellige navne. I det første tilfælde drejer det sig om det hebraiske navn *Mose*, som i hele Johannes' evangelium ikke bøjes (jf. kap. 6.2.1). I det andet tilfælde kan vi se, at navnet *Jesus* har fået akkusativformen:

1.17 *Thi Lowen er giffuen ved Mose / Naade oc Sandhed er bleffuen ved Ihesum Christum.*

7.2.3.1 Kasus ved stedsangivelser

Som omtalt ovenfor, bruges akkusativen i latin for at udtrykke retning. I ChrIII finder vi akkusativen også i tilfældene med stedsnavne, som ville tilhøre 1. latinske deklination, når der skal udtrykkes retningen mod disse steder, jf. eksemplet 4.43. Hvis vi undersøger brugen af kasus ved stedsnavne, kan vi se, at der følges de samme regler, som gælder i latin. Akkusativen bruges, når det svares på spørgsmålet *Hvorhen?*, ablativen ved spørgsmålet *Hvor? På hvilket sted?* eller *Hvorfra?*⁶⁵ Denne forskel finder vi næsten ved alle forekomster.⁶⁶

⁶⁵ I det tyske sprog sklenes der mellem akkusativ og dativ i denne opposition.

⁶⁶ Selvfølgelig kan der opstå spørgsmålet, om vi kan snakke om ablativen i dansk, især når denne form er lig med nominativformen, for det mindste i ortografien. Men hvis vi ser bort fra terminologien, er der stadigvæk forskel mellem formene ved svar på spørgsmålene *Hvor?/Hvorfra?* og *Hvorhen?*

Akkusativforekomster:

1.43 *Den anden dag / vilde Ihesus drage til Galileam igen*

7.3 *gør dig rede at fare bort / oc gack til Iudeam*

12.1 *Sex dage faare Paaske / kom Ihesus til Bethaniam*

Ablativforekomster:

6.1 *Der effter foer Ihesus bort offuer Haffuit / hoss den Stad Tiberias i Galilea*

7.9 *Der hand haffde sagd det til dem / da bleff hand i Galilea*

7.41 *Oc nogle sagde / skal Christus komme aff Galilea:*

11.1 *Oc der laa en siug / som hed Lazarus aff Bethania*

Den eneste undtagelse findes i 4.45:

4.45 *Der hand kom nu i Galilea / da anammede de Galileer hannem*

Andre akkusativforekomster: 4.3, 4.43, 4.47, 4.54, 11.7

Andre ablativforekomster: 2.1, 2.11, 4.7, 4.46, 4.47, 4.54, 7.1, 7.52,

Når vi undersøger latiniserede stedsnavne, som ikke let kan inddeles i en af latinske deklinationer, bøjes de som regel ikke, fx bynavne Capernaum eller Cana:

2.12 *Der effter drog hand ned til Capernaum*

4.46 *hans søn laa siug i Capernaum*

2.1 *Oc paa den tredie dag / bleff it Brøllup i Cana vdi Galilea*

4.46 *Oc Ihesus kom atter til Cana i Galilea*

21.2 *oc Nathanael aff Cana Galilee*

7.2.4 Den latinske dativ

Dativen forekommer kun ved navnet *Jesus* i et par tilfælde:

12.22 *Oc Philippus oc Andreas sagde fremdelis Ihesu det*

18.22 *Som hand det talede / gaff en aff Tienerne / som der stod hoss / Ihesu en Kindhest*

Der forekommer kun en anden dativform ved det indirekte objekt i Johannes' evangelium, og den bøjes ikke:

12.22 *Philippus kommer oc siger Andreas det*

7.2.5 Den latinske vokativ

Vokativ er en foreteelse, som aldrig har været relevant for det danske sprog⁶⁷. Derfor det, at der kan findes vokativ i to tilfælde, er en bevis på, at Vulgata blev en vigtig kilde for ChrIII's Bibel:

11.43 *Lazare / kom hid vd*

14.9 *Saa lenge er ieg hoss eder / oc du kender mig icke: Philippe*

20.29 *Effterdi du haffuer seet mig Thoma / da trode du*

7.3 Opsummering

Som analysen viser, er Christian III's Bibel påvirket af den latinske bøjning ved de proprier, som let kan inddeles i 1. eller 2. latinske deklination. De fleste forekomster er i akkusativ. Denne kasus er brugt også for at udtrykke retningen efter præposition *til*, som også kan bedømmes som en påvirkning fra latin⁶⁸. Ved andre proprier er vælget mellem bøjede og ubøjede former ikke konsekvent.

⁶⁷ I 1000-tallet er kun fire kasus bevist: nominativ, akkusativ, dativ, genitiv. Se i Skautrup I, s. 135

⁶⁸ I dansk styrer denne præposition nemlig genitiv, jf. faste forbindelser som *til bords*, *til stede* osv.

8 Konklusion

I denne opgave har jeg undersøgt to bibeloversættelser, den første fuldstændige danske bibeloversættelse, den såkaldte Christian III's Bibel, og den nye oversættelse fra 1992. Min interesse har rettet sig mod området af syntaks. Af dette brede område har jeg valgt nogle problemer, som jeg dernæst har analyseret i begge oversættelser. Jeg har også taget den mulige påvirkning af den tyske grundtekst for disse udvalgte grammatiske foreteelse i ChrIII i betragtning.

Det første område, som blev undersøgt, har været ledstillingen. Analysen har vist, at det danske sprog i 1500-tallet havde en forholdsvis fast ledstilling. For ledsætningen gælder næsten de samme regler som for det nuværende danske sprog. Den foreteelse, jeg har mest fokuseret på, er placering af negationen. Dens placering er ikke konsekvent i ledsætninger. Relativ-sætningers ledstilling svarer i store træk til ledsætnings ledstilling, som den er gældende i det nuværende danske sprog. Eksplikative ledsætningers ledstilling er ikke bundet ved disse regler, men viser en større grad af frihed. Det kan antages, at grunden for denne ukonsekvens i ledstillingen i forskellige typer af ledsætninger, kan være det, at sprogbrugere betragtede eksplikative ledsætninger som en forholdsvis fri ytring, som ikke er knyttet så fast til den overordnede sætning, og bevarer derfor ledstillingen af en uafhængig sætning, dvs. af en ledsætning. Derimod er relativ-sætninger fast bundet til det led, de bestemmer, og deres afhængighed er også udtrykt med en særskilt ledstilling. Det har også vist sig, at Christian III's Bibel blev kun påvirket af det tyske grundlag i beskedent omfang.

Det andet område af min interesse har været distribution af konjunktioner i udvalgte ledsætningstyper. Jeg har fokuseret på overensstemmelser mellem de to oversættelser, men jeg har også påpeget forskeller mellem dem og deres mulige årsag.

Det kan konkluderes, at der findes konjunktioner, som har fungeret i sproget før og nu på den samme måde, fx. den eksplikative konjunktion *at*. Andre konjunktioner har ændret deres betydning, fx. *der* i relativ-sætninger blev i 1500-tallet brugt kun sporadisk, men i løbet af tiden har denne konjunktion afgrænset sin betydning i relativ-sætninger. Brugen af nogle konjunktioner, især de, som er sammensat af flere ord, viser en stor indflydelse af Luthers Bibel. Der kan nemlig findes klare oversættelseslån fra den tyske grundtekst (fx konjunktionen *den stund*). I betingelsessætninger i Christian III's Bibel har jeg påpeget særskilte verbalformer, som sandsynligvis er relikter af den gradvis forsvindende verbalmodus konjunktiv.

Det tredje område var indflydelse af latin. Det er nemlig iøjnefaldende, at der bruges for det danske sprog atypiske former ved latiniserede proprier i Christian III's Bibel. Disse proprier er bøjet helt i afhængighed af formodede kasus og tilsvarende former som i latin. Derfor kan der konkluderes, at det latinske sprogs stilling i det kirkelige samfund var af stor betydning. Den nye oversættelse har bevaret kun en af latiniserede former, nemlig genitiv *Jesu*.

Det er forståeligt, at der ikke kunne bearbejdes alle aspekter af det brede grammatikområde, som syntaksen udgør, i denne opgave. Det vil være meget interessant at undersøge andre foreteelser og problemer, som den uendelige sprogets udvikling giver.

Primær litteratur

Christian III's Bibel. Faksimile-udgave, 1928.

Bibelen 1992:

<http://www.bibelselskabet.dk/BrugBibelen/BibelenOnline.aspx> (15.8.2011)

Luthers Bibel:

http://www.bibel-online.net/text/luther_1545_letzte_hand/johannes/1/#1 (15.8.2011)

Vulgata:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=John+1&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0060> (15.8.2011)

Sekundær litteratur

Arndt, H.: *Grammatisk analyse*. Århus, 1997.

Baldi, P.: *The Foundations of Latin*. Berlin, 2002.

Bach, H.: *Bibeloversættelser før Christian III's danske Bibel, s. 10-11*, In: *Bidrag til Den danske Bibels Historie*, Århus, 1950.

Diderichsen, P.: *Elementær dansk grammatik*. 3. udgave, København, 1987.

Gregersen, F. m.fl.: *Dansk sproglære*, København, 1998.

Herbener, J. P.: *Teologi og magt – en debatbog om Den Autoriserede Bibeloversættelse*. København, 2006.

Hjorth, P. L.: *Omkring Christian den Tredjes bibel*, In: *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie*, København, 1971.

Karker, A.: *Da Christiern Pedersen udskrev Bibelen*, In: *Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance*, Århus, 1983.

Karker, A.: *Dansk i tusind år*, København, 1993.

Lundskær-Nielsen, T., Holmes, P.: *Danish. A Comprehensive Grammar*. 2. udgave, London, 2010.

Molde, B.: *Källorna til Christian III:s Bibel 1550*, Stockholm, 1949.

Munck Nordentoft, A.: *Hovedtræk af dansk grammatik. Syntaks*, 3. udgave, København, 1982.

Novotný, F.: *Základní latinská mluvnice*. Praha, 1992.

Nudansk ordbog med etymologi. 2. udgave, København, 2003.

Skalička, V.: *Typ češtiny*, Prag, 1951.

Skautrup, P.: *Det danske sprogs historie. I. bind*, København, 1968.

Skautrup, P.: *Det danske sprogs historie. II. bind*, København, 1968.

Bilagsoversigt

Bilag I – transskriptionen af Johannes' evangelium fra Christian III's Bibel (23 sider)

Bilag II – faksimilen af Johannes' evangelium fra Christian III's Bibel (22 sider)

Resumé

Tato práce poukazuje na rozdíly a shody v syntaktických strukturách dvou dánských překladů Bible, které pocházejí ze dvou časově vzdálených a jazykově odlišných období. Jedná se o první úplný překlad Bible do dánštiny, o tzv. Bibli Kristiána III. z roku 1550, a o nový, současný překlad Bible z roku 1992. Korpusem pro výzkum je Janovo evangelium. Protože oblast syntaxe je velice široká, zaměřuje se tato práce jen na vybrané oblasti této problematiky. Hlavními oblastmi výzkumu, jak jsou nastíněny v úvodní kapitole, jsou tedy rozdíly a shody ve slovosledu v hlavních i vedlejších větách, použití spojek ve vybraných vedlejších větách a také vybrané morfologické rozdíly. Protože hlavním výchozím textem pro překlad Bible Kristiána III. je Lutherův překlad Bible z roku 1545, je v této práci také zohledněn případný vliv tohoto textu na syntax v Bibli Kristiána III.

Ve druhé kapitole následuje stručný nástin dějin Bible od jejich počátků po první úplný dánský překlad Bible a kapitola dále nastiňuje problematiku určení základních překladových předloh pro Bibli Kristiána III. Ve třetí kapitole následuje přehled termínů použitých v této práci a popis jevů, které jsou v této práci podrobeny porovnání a analýze.

Analytická část sestává ze čtyř kapitol. Kapitola 4 podává stručný přehled slovesných tvarů použitých v Janově evangeliu v Bibli Kristiána III. Tento přehled je uveden pro snazší orientaci v následné analýze, protože tyto formy se částečně liší od forem užívaných v současné dánštině. Kapitola 5 se zabývá slovosledem v hlavních i vedlejších větách. Důraz je kladen na umístění záporu ve větě. Tento jev je totiž zásadním indikátorem toho, zda se jedná o větu hlavní, nebo vedlejší. Kapitola 6 pojednává o distribuci spojek ve vybraných typech vedlejších vět. Je zde poukázáno na shody a rozdíly v užití spojek ve vedlejších větách explikativních, ve větách vztahných a ve větách příslovečných časových. Podkapitola 6.5.2 je věnována podmínkovým větám, které jsou ze syntaktického hlediska zajímavé užitím konjunktivu, slovesného způsobu, který již v době vzniku Bible Kristiána III. byl na ústupu z běžného užívání jazyka. Kapitola 7 se zabývá nápadným jevem z oblasti morfologie, proprii latinského tvaru, které si i v rámci dánského jazyka zachovaly latinské deklinační koncovky. Kapitoly 5 – 7 jsou také opatřeny krátkým shrnutím výsledků analýzy dané kapitoly. Kapitola 8 obsahuje konečné shrnutí a závěr práce.

Analýza slovosledu ukázala, že slovosled v hlavních větách v Bibli Kristiána III. podléhá stejným pravidlům, jaká platí pro současný dánský jazyk, tedy i pro překlad Bible z roku 1992. Také některé typy vedlejších vět v Bibli Kristiána III. podléhají

stejným pravidlům jako vedlejší věty v novém překladu. Jedná se především o věty vztažné. Oproti tomu si věty explikativní zachovávají slovosled vět hlavních. Důvodem tohoto rozdílu je pravděpodobně to, do jaké míry chápali tehdejší mluvčí závislost, nebo též podřízenost těchto vět na větě jim nadřazené. Explikativní věta obsahuje samostatně stojící myšlenku, a může tedy fungovat zcela samostatně, oproti tomu věta vztažná pouze rozvíjí jeden z větných členů a je na něm závislá. Postupem času došlo k jasnému vymezení slovosledu ve větách hlavních a ve větách vedlejších. V novém překladu Bible jsou všechny vedlejší věty podřízeny pravidlům pro slovosled vět vedlejších. Analýza také ukázala, že na rovině slovosledu nevykazuje dánština Bible Kristiána III. téměř žádnou míru závislosti na německé překladové předloze – Lutherově Bibli z roku 1545.

Analýza distribuce spojek vykazuje daleko větší míru závislosti Bible Kristiána III. na Lutherově předloze, než jakou jsme nacházeli u slovosledu. V překladu z roku 1550 lze totiž najít spojky, které jsou kalky z němčiny. Přesto základní spojky, př. explikativní spojka *at* nebo vztažná spojka *som* zůstávají ve svém užití nezměněny.

Analýza proprií latinského tvaru v Bibli Kristiána III. ukazuje úplnou podřízenost latinským deklinačním vzorům u proprií, která jdou zařadit do paradigmat 1. a 2. latinské deklinace. Tuto rezignaci na syntaktická vyjádření vlastní domácímu jazyku lze chápat jako projev i nadále trvajících prestiže latiny jako nejdůležitějšího jazyka v církevním (i vzdělaneckém) prostředí reformačního Dánska.

Summary

This dissertation points out differences and correspondences in the syntactic structures of two Danish translations of the Bible which come from two periods different in terms of time and language. It is the first complete translation of the Bible into Danish, the so-called Christian III Bible from the year 1550, and the new, contemporary translation of the Bible from the year 1992. The research corpus is represented by the Gospel of John. Because the field of syntax is very wide, this work focuses only on chosen areas of the issues. The main research areas, as they are outlined in the introductory chapter, are therefore the differences and the correspondences in the word order in main and subordinate clauses, the use of conjunctions in chosen types of subordinate clauses, and also chosen morphological differences. As the main template for the translation of the Christian III Bible is the Luther's translation of the Bible from the year 1545, also the potential influence of this text on the syntax of Christian III Bible is taken into consideration in this work.

The second chapter contains a brief outline of the history of the Bible from its beginnings to the first complete Danish translation of the Bible, and it also outlines the issue of the fundamental translation templates of the Christian III Bible. In the third chapter follows the list of the terms used in this work and the description of the phenomena compared and analysed in this work.

The analytical part consists of four chapters. Chapter 4 shows a brief outline of the verb forms used in the Gospel of John in the Christian III Bible. This outline is given in order to make the orientation in the following analysis easier, as these forms partly differ from the forms used in contemporary Danish. Chapter 5 deals with the word order in main and subordinate clauses. The position of the negative is emphasised here, as this is the essential indicator of whether the clause is regarded a main clause or a subordinate clause. Chapter 6 discusses the distribution of conjunctions in chosen types of subordinate clauses. There are shown the differences and the correspondences in the use of conjunctions in these types of subordinate clauses: explicative clauses, relative clauses and adverbial clauses of time. The sub-chapter 6.5.2 deals with conditional clauses, which are interesting from the syntactic point of view because of the use of subjunctive, a verb mood which was at the time of the origin of the Christian III Bible on the decline from the common use of the language. Chapter 7 looks into a striking phenomenon from the field of morphology, *propria* in Latin form, which sustained their Latin declination endings even within Danish language. Chapters 5 – 7 also contain a

brief summary of the analysis results of the given chapter. There is the final summary and conclusion of the work in Chapter 8.

The analysis of word order has shown that the word order in main clauses in the Christian III Bible follows the same rules which apply for contemporary Danish language, therefore even for the translation of the Bible from the year 1992. Also some types of subordinate clauses in the Christian III Bible follow the same rules as the subordinate clauses in the new translation. This can be seen especially in the relative clauses. On the other hand, the explicative clauses maintain the word order of main clauses. The reason for this difference is probably the extent of dependence, or also subordination, of these clauses on the superordinate clause, as perceived by the language speakers at that time. An explicative sentence contains an independent idea, and therefore can stand all on its own, whereas a relative clause merely expands on one of the sentence elements and is dependent on it. In the course of time, it has come to a clear definition of the word order in main clauses and in subordinate clauses. In the new translation of the Bible, all types of subordinate clauses follow the rules for word order in subordinate clauses. The analysis has also shown that as far as word order is concerned there is no dependence of the language of the Christian III Bible on its German translation template – the Luther Bible from the year 1545.

The analysis of the distribution of conjunctions shows the dependence of the Christian III Bible on the Luther's template to a much larger extent than in the case of word order, as there can be found conjunctions which are word-for-word translations from German in the translation from the year 1550. Yet the basic conjunctions, e.g. explicative conjunction *at* or relative conjunction *som* remain unchanged in their use.

The analysis of the Latin forms of *propria* in the Christian III Bible shows absolute subordination to the Latin declination paradigms in the case of those *propria* which belong to the paradigms of the first and second Latin declination. This resignation to syntactic formulation characteristic for the indigenous language can be seen as a result of the prestige of Latin language, which still was of high importance in the religious (and also scientific) environment in Denmark during the church-reformation.